
Smjernice za unapređenje sustava potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj

---

Autorica dokumenta je prof. dr. sc. Lelia Kiš-Glavaš u suradnji s članicama i članovima Nacionalne skupine za unapređenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja.

Lektura: Željana Klječanin Franić

Sadržaj

UVOD.....	3
Zakonodavni okvir	4
Tko su studenti s invaliditetom?	4
Koliko ima studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj?.....	5
Institucionalne službe potpore.....	6
Ocjena sustava potpore studentima s invaliditetom	9
UPIS NA STUDIJ.....	10
Važnost pravodobnog informiranja.....	10
Prednost pri upisu na studij.....	12
ZA VRIJEME TRAJANJA STUDIJA	13
Subvencioniranje troškova studija	13
Olakšanje pristupa studiju studentima s invaliditetom.....	14
Stipendije studentima s invaliditetom	15
Prilagodbe u nastavi i važnost edukacije nastavnoga, stručnog i administrativnog osoblja na visokoškolskim institucijama	17
Osiguravanje prilagođenih provjera stečenih kompetencija	18
Vršnjačka potpora i/ili obrazovna asistencija.....	19
Osiguravanje prostorne pristupačnosti.....	20
Osiguravanje prilagođenog prijevoza	21
Osiguravanje prilagođenog smještaja	23
Obveze studenata s invaliditetom.....	24
REALIZACIJA MJERA	25
ZAKLJUČNO	28
Izvori	29

UVOD

Na javnim visokim učilištima u Republici Hrvatskoj iz godine u godinu obrazuje se sve više studenata s invaliditetom (Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije, NN 124/14). To je zasigurno rezultat bolje osviještenosti samih osoba s invaliditetom o svojim pravima i mogućnostima te njihova većega samopouzdanja i snažnije motivacije za donošenje odluke da se uhvate u koštac s izazovima studentskoga života. U jednom svom dijelu povećanje broja studenata s invaliditetom rezultat je i snažnoga razvoja sustava potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u našoj zemlji, kojemu svjedočimo posljednjih nekoliko godina. Sve je započelo studentskim aktivizmom i kvalitetnim radom studentskih i udruga osoba s invaliditetom na rješavanju svakodnevnih problema s kojima su se studenti s invaliditetom susretali, a nastavlja se osnivanjem i razvojem institucionalnih službi potpore studentima s invaliditetom na svim hrvatskom sveučilištima, kao i nekim veleučilištima i visokim školama. Unatoč spomenutom, postoji potreba za daljnjim unapređenjem sustava potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Ovaj je dokument doprinos aktivnostima kojima je to cilj.

Naime, 17. listopada 2014. godine Hrvatski sabor prihvatio je Strategiju obrazovanja, znanosti i tehnologije (NN 124/14). Jedna od mjera Strategije (Mjera 6.2.1.) odnosi se na osnivanje međusektorske Nacionalne skupine za unapređenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja koja treba djelovati kao savjetodavno tijelo Vlade RH, Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta, Rektorskog zbora i Vijeća veleučilišta i visokih škola. Nacionalna skupina osnovana je 18. rujna 2015. godine.

U odnosu na unapređenje sustava potpore studentima s invaliditetom izjednačavanjem pristupa visokom obrazovanju, zadatak je Nacionalne skupine realizirati nekoliko mjera Strategije:

Mjera 6.4.2. Prijavne i upisne procedure na visokim učilištima prilagoditi osobama s invaliditetom. Sve potrebne informacije o upisu na visoka učilišta trebaju biti jednako dostupne osobama s invaliditetom.

Mjera 6.4.3. Izvođenje nastave i provjeru znanja, vještina i sposobnosti prilagoditi studentima s invaliditetom i omogućiti im da na pravedan način dokažu postizanje definiranih ishoda učenja. U tom smislu provesti edukaciju nastavnika.

Mjera 6.4.5. Osigurati rad institucionalnih službi i stručnih tijela za potporu studentima s invaliditetom.

Iako je jedna od aktivnosti Radnog programa Nacionalne skupine za unapređenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja¹ izrada sažetka postojećih materijala o studentima s invaliditetom odnosno dokumenta sa smjernicama za potporu studentima s invaliditetom, ovaj dokument daje i široku empirijsku osnovu za izradu dijela Nacionalnog plana za unapređenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja od 2016. do 2020. godine vezano uz problematiku studenata s invaliditetom. Naime, položaj i problematika studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju vrlo su kompleksni te će cjelovitiji uvid dati kvalitetniju osnovu i više utemeljene argumente za njegovu izradu.

Ovaj dokument stoga prikazuje i analizira aktualno stanje potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj na osnovi pregleda literature i rezultata znanstvenih istraživanja provedenih u našoj zemlji, čiji su sudionici bili upravo studenti s invaliditetom, njihovi nastavnici i vršnjaci. Uz to, dokument se temelji i na podacima prikupljenim od visokih učilišta putem anketnog upitnika koji je obuhvaćao područja prava, prilagođenih procedura, sustava informiranja, institucionalnih oblika potpore, prostorne pristupačnosti, smještaja, stipendija, prikupljanja podataka i međuinstitucionalne suradnje vezano uz pitanja studenata s invaliditetom.

U prvom svom dijelu dokument sažeto prikazuje zakonske pretpostavke pristupačnosti visokog obrazovanja osobama s invaliditetom te u nastavku obuhvaća definiciju studenata s invaliditetom, daje procjene njihova broja u Republici Hrvatskoj, opisuje institucionalne službe potpore studentima s

---

¹ https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/nacionalna_skupina_radni_program_javno-lektor.pdf

invaliditetom u visokom obrazovanju, kao i ocjene toga sustava od strane studenata s invaliditetom. Potom slijedi opis prava i nužnih mjera koje je potrebno poduzeti kako bi studenti ta prava mogli realizirati, od upisa na studij (važnost pravodobnog informiranja i prednost pri upisu na studij) preko prava za vrijeme trajanja studija (subvencioniranje troškova studija, olakšanje pristupa studiju, stipendije, prilagodbe u nastavi, važnost edukacije nastavnoga, stručnog i administrativnog osoblja na visokoškolskim institucijama, osiguravanje prilagođenih provjera stečenih kompetencija, vršnjačka potpora i obrazovna asistencija, kao i osiguravanje prostorne pristupačnosti, prilagođenog prijevoza i smještaja), a pred sam kraj dokumenta govori se i o obvezama studenata s invaliditetom.

Dokument također u svakom dijelu daje smjernice, odnosno preporuke za unapređenje sustava potpore studentima s invaliditetom, a na samom kraju i argumentaciju kao i razradu spomenutih mjera Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije (NN 124/14) za koje su navedene i konkretne aktivnosti provedbe, zaključak i izvori literature.

Zakonodavni okvir

Zakonske pretpostavke za osiguravanje jednakih mogućnosti, odnosno pristupačnosti visokog obrazovanja osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj postoje iako nisu obuhvaćene jedinstvenim dokumentom. Protežu se od Ustava Republike Hrvatske² preko Konvencije o pravima osoba s invaliditetom (Ujedinjeni narodi, 2006.), Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (NN 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 46/07, 63/11, 94/13, 139/13), Zakona o suzbijanju diskriminacije (NN 85/08), Zakona o jedinstvenom tijelu vještačenja (NN 85/14, 95/15), Zakona o hrvatskom znakovnom jeziku i ostalim sustavima komunikacije gluhih i gluhoslijepih osoba u Republici Hrvatskoj (NN 82/15) i Nacionalne strategije izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom od 2007. do 2015. godine (NN 63/07) do statuta javnih sveučilišta i drugih javnih visokih učilišta, ali i brojnih njihovih drugih dokumenata i natječaja. Ono što ne prati uvijek važeće propise jesu konkretne mjere nadležnih institucija kako bi se jednake mogućnosti, definirane u propisima, zaista i primijenile u praksi (Osiguravanje minimalnih standarda pristupačnosti visokog obrazovanja studentima s invaliditetom u Republici Hrvatskoj, 2012.).

I sami studenti s invaliditetom ističu važnost implementacije zakonodavnog okvira kao preduvjeta realizacije njihovih prava (Bačani i suradnici, 2015.).

Tko su studenti s invaliditetom?

U Republici Hrvatskoj ne postoji jedinstvena definicija studenata s invaliditetom iako je u najvećoj mjeri u visokom obrazovanju prihvaćena definicija koju donosi prvi dokument u ovom području, Pravilnik o organizaciji i djelovanju Ureda za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu iz 2007. godine, kao i Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o organizaciji i djelovanju Ureda za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu iz 2013. godine³ (članak 3). Prema ovom pravilniku studenti s invaliditetom su „svi studenti koji zbog bolesti, oštećenja ili poremećaja, bez obzira na rješenje o utvrđenom postotku tjelesnog oštećenja, imaju stalne, povremene ili privremene teškoće u realizaciji svakodnevnih akademskih aktivnosti (studenti s oštećenjima vida i sluha, motoričkim poremećajima, kroničnim bolestima, psihičkim bolestima i poremećajima⁴ i specifičnim teškoćama učenja kao primjerice disleksijom, disgrafijom i ADHD-om, te ostalim zdravstvenim stanjima i teškoćama koje

---

² Pročišćeni tekst, <http://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>

³ <http://www.unizg.hr/uredssi/index.php/lang-hr/dokumenti>

⁴ Mentalna oštećenja prema Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom (Ujedinjeni narodi, 2006.).

možu utjecati na tijek studiranja)". Ova je definicija idejno usklađena s definicijom osoba s invaliditetom navedenom u Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom (Ujedinjeni narodi, 2006.) te u potpunosti s Minimalnim standardima pristupačnosti za osobe s invaliditetom na sveučilištima članicama UNICA-e iz 2008. godine⁵.

Skupinu studenata s invaliditetom čini tako izrazito heterogena populacija pa su stoga i njihove teškoće i potrebe u sustavu visokog obrazovanja raznolike i individualizirane. Unatoč tome, one se uopćeno mogu promatrati u odnosu na vrstu oštećenja te se kreću od potrebe za prostornom pristupačnošću, odnosno dostupnošću svih prostora, ali i usluga (osobe s motoričkim poremećajima), potrebe za prilagođenim pristupom literaturi (osobe s oštećenjima vida), potrebe za osiguravanjem komunikacijskog posrednika (osobe s oštećenjima sluha), potrebe za fleksibilnošću u postavljenim rokovima ispunjavanja studentskih obveza i katkad dnevnom ritmu aktivnosti (studenti s kroničnim bolestima i psihičkim smetnjama) do prilagođenih nastavnih materijala i načina provjere znanja (studenti sa specifičnim teškoćama učenja, ali katkad i studenti s motoričkim i senzoričkim oštećenjima). Uz spomenute prilagodbe, koje su najvećim dijelom u nadležnosti visokog učilišta, mogućnost uključivanja osoba s invaliditetom ovisit će i o pripremljenosti djece s teškoćama u razvoju na nastavak obrazovanja, o prilagođenom prijevozu, prilagođenom smještaju, ispomoći u studentskim domovima i menzama, dostupnoj pomoćnoj tehnologiji i slično (Kiš-Glavaš, 2012.).

Koliko ima studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj?

Kako je već istaknuto, na javnim visokim učilištima u Republici Hrvatskoj iz godine u godinu obrazuje se sve više studenata s invaliditetom (Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije, NN 124/14). I sami studenti s invaliditetom ističu povećanje broja upisanih osoba s invaliditetom u programe u visokom obrazovanju kao pozitivnu promjenu koja svakako pridonosi smanjivanju diskriminacije osoba s invaliditetom (Bačani i suradnici, 2015.). Iako se vodi evidencija o studentima s invaliditetom koji primaju neke od oblika potpore na pojedinim institucijama visokog obrazovanja, ne postoje pouzdani podatci o njihovu broju na hrvatskim visokim učilištima. Prema evidenciji institucionalnih služba potpore studentima s invaliditetom na sedam hrvatskih sveučilišta, evidentiran je ukupno 571 student s invaliditetom koji prima neki od oblika potpore u sustavu visokog obrazovanja. Na 34 veleučilišta i visokih škola za koje postoje podatci, obrazuje se 110 studenata s invaliditetom. Stoga je moguće govoriti o oko 700 evidentiranih studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj.

Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom⁶ izvješćuje o 364 studenta s invaliditetom u Republici Hrvatskoj od čega 329 redovitih studenata. Prema procjenama Odsjeka za istraživanje i razvoj područja invaliditeta s registrom osoba s invaliditetom (Zakon o Hrvatskom registru o osobama s invaliditetom, NN 64/01), iako se međusobno uvelike razlikuju, što ovisi o primijenjenoj metodologiji, procjenjuje se da u Republici Hrvatskoj trenutačno studira između 400 i 500 (projekcija s obzirom na učestalost visokoobrazovanih osoba s invaliditetom u ukupnoj populaciji visokoobrazovanih građana s uključenim trendom porasta) i čak 6400 osoba s invaliditetom (projekcija prema učestalosti invaliditeta u dobnoj skupini od 18 do 25 godina u odnosu na ukupni broj studenata u Republici Hrvatskoj). Ovako velike razlike u podacima i projekcijama o broju studenata s invaliditetom upućuju na potrebu sustavnog prikupljanja ove vrste podataka.

Rezultati istraživanja EUROSTUDENT V za Republiku Hrvatsku (EUROSTUDENT, 2014.) pokazuju da od ukupno 2551 studenta uključenog u istraživanje čak 14 % ih samoprocjenjuje da ima neku od

---

⁵ <http://www.unizg.hr/uredssi/index.php/lang-hr/dokumenti>

⁶ <http://www.posi.hr/>

zdravstvenih teškoća, i to: 5 % da imaju kroničnu bolest, 5 % da imaju oštećenje vida ili sluha, 3 % teškoće učenja, 3 % neku dugotrajnu fizičku i/ili zdravstvenu teškoću, 2 % psihički poremećaj i 1 % teškoće pri kretanju.

Prema podacima Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja⁷, broj pristupnika s prilagodbom ispitne tehnologije, koji su pristupili barem jednom ispitu državne mature, kreće se od 178 školske godine 2009./2010. (tada ih je 148 položilo obvezne ispite te je njih 127 ostvarilo pravo upisa na neki od studija u sustavu visokog obrazovanja) i sustavno raste do školske godine 2014./2015., kada iznosi 569 (tada ih je 423 položilo obvezne ispite te je njih 445 ostvarilo pravo upisa na neki od studija u sustavu visokog obrazovanja). Pretpostavimo li da su svi kandidati s invaliditetom koji su ostvarili upis na neki od studijskih programa u posljednjih pet godina upravo oni koji se u sustavu trenutačno i nalaze, radi se o ukupno 1648 studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. No, iskustvo pokazuje da, iako su realizirali pravo na prilagodbu ispitne tehnologije na ispitima državne mature, ne odlučuju se svi studenti s invaliditetom, osobito oni s takozvanim nevidljivim oštećenjima (specifične teškoće učenja, kronične bolesti, psihičke smetnje), na korištenje posebnih prilagodbi na koje imaju pravo u visokom obrazovanju, čime posredno nisu evidentirani kao studenti s invaliditetom. Razlozi za to mogu ležati u činjenici da neki studenti možda smatraju da bi tako bili obilježeni, da smatraju da mogu sami svladati studijske programe bez posebnih prilagodbi i pozitivnih mjera, ali i da neki od njih možda nisu upoznati sa svojim pravima kao i da im na visokom učilištu uopće nisu dostupne prilagodbe, odnosno sustav potpore.

SMJERNICE:

- intenzivirati informiranje javnosti, posebice učenika s teškoćama u razvoju o pravima i sustavu prilagodbe studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju
- sustavno prikupljati podatke o studentima s invaliditetom koji primaju oblike potpore u visokom obrazovanju

Institucionalne službe potpore

Sami studenti s invaliditetom, sudionici jednoga kvalitativnog istraživanja provedenog na Sveučilištu u Zagrebu, ističu važnost sustavne potpore na razini visokog učilišta i prepoznaju pozitivnu ulogu Ureda za studente s invaliditetom u okviru kojega mogu dobiti potrebne informacije i potporu (Bačani i suradnici, 2015.). Sva hrvatska sveučilišta imaju neki oblik formalizirane službe potpore studentima s invaliditetom.

Najstariji i najrazvijeniji takav oblik potpore upravo i jest Ured za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu⁸ koji je započeo s radom 2007. godine odlukom Senata Sveučilišta, te je iste godine prihvaćen i Pravilnik o organizaciji i djelovanju Ureda za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu (2007., 2013.) kojim su formalno uređeni organizacija, nadležnosti, način djelovanja, zadaće i aktivnosti Ureda. U okviru organizacije Ureda djeluje Povjerenstvo za studente s invaliditetom koje je stručno tijelo sa zadaćom kreiranja planova, prioriteta i aktivnosti Ureda, kao i davanja stručnih mišljenja i preporuka radi rješavanja teškoća s kojima se studenti s invaliditetom, ali i njihovi nastavnici i ostali sveučilišni djelatnici susreću tijekom studija. Važnu ulogu u radu Ureda imaju koordinatori za studente s invaliditetom – nastavnici, te Koordinacija za studente s invaliditetom – studentski predstavnici, imenovani za svaku od sastavnica. 2011. godine Sveučilište u Zagrebu prihvatilo je Smjernice za izjednačavanje mogućnosti studiranja osoba s disleksijom⁹, a 2015. godine u okviru IPA projekta

⁷ <http://www.ncvvo.hr/drzavnamatura/web/public/home>

⁸ <http://www.unizg.hr/uredssi/>

⁹ http://www.unizg.hr/uredssi/images/datoteke/smjernice_disleksija.pdf

StuDiSupport (koji je proveden u suradnji sa Sveučilištem u Rijeci i Fakultetom organizacije i informatike Sveučilišta u Zagrebu) i Smjernice postupanja za studente sa psihičkim smetnjama i kroničnim bolestima u okviru akademskog okruženja¹⁰ što čini važan pomak u osiguravanju prava i potpore ovim skupinama studenata. Također, donesena je i Strategija razvoja podrške studentima Sveučilišta u Zagrebu od 2013. do 2025. godine¹¹, kao i Prijedlog smjernica za razvoj sustava podrške studentima¹². Danas Ured djeluje u okviru Centra za savjetovanje i podršku studentima Sveučilišta u Zagrebu¹³. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu također je osnovao vlastiti Ured za studente s invaliditetom 2015. godine. Trenutačno na Sveučilištu u Zagrebu oko 400 studenata s invaliditetom prima neki oblik potpore, a samo je jedna osoba zaposlena u Uredu za studente s invaliditetom.

Na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku Ured za studente s invaliditetom¹⁴ počeo je s radom 2009. godine te su službeno imenovani koordinatori za studente s invaliditetom na pojedinim sastavnicama, a na pojedinima je za pitanja studenata s invaliditetom neslužbeno zadužen djelatnik studentske referade. Ured za studente s invaliditetom Sveučilišta u Osijeku, u kojemu je također zaposlena jedna osoba, prema potrebi surađuje i s prodekanima za nastavu i studente i zamjenicima pročelnika za nastavu i studente sveučilišnih sastavnica. Trenutačno su na ovom sveučilištu evidentirana 54 studenta s invaliditetom.

Na Sveučilištu u Rijeci sustav potpore studentima s invaliditetom razvija se u okviru Sveučilišnoga savjetovanišnog centra, a u okviru Ureda za studente s invaliditetom¹⁵ djeluje i Savjet Ureda za studente s invaliditetom kao stručno tijelo koje pomaže u radu koordinatoru Ureda (jedna zaposlena osoba), razmatra pitanja iz djelokruga Ureda te daje savjete, mišljenja i preporuke vezano za djelokrug rada Ureda. Sveučilište u Rijeci na svim je svojim sastavnicama imenovalo koordinatore za studente s invaliditetom, nastavnike zadužene za potporu na razini sastavnice. Prema podacima Ureda za studente s invaliditetom na Sveučilištu u Rijeci trenutačno studira 58 studenata s invaliditetom.

Na Sveučilištu u Zadru potpora studentima s invaliditetom nudi se putem Povjerenstva za studente s invaliditetom kojim rukovodi prorektorica za studije i studente. Trenutačno imaju pet studenata s invaliditetom koji primaju neki od oblika potpore.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli osnovalo je Povjerenstvo za studente s invaliditetom na razini Sveučilišta¹⁶, a osnovano je i Savjetovanište za studente. Na Sveučilištu u Puli trenutačno je evidentirano četvero studenata s invaliditetom.

Sveučilište u Splitu nema institucionalni oblik potpore studentima s invaliditetom poput ureda, ali na svim je svojim sastavnicama imenovalo povjerenike za poslove studenata s invaliditetom. Osnovan je i Sveučilišni centar za savjetovanje studenata koji integrira sljedeća savjetovaništa: karijerno, savjetovanište za studente s invaliditetom¹⁷, medicinsko savjetovanište, psihološko savjetovanište, kineziološko savjetovanište, pravno savjetovanište i savjetovanište za međureligijski dijalog i studentski pastoral. U akademskoj godini 2014./2015. evidentirano je 49 studenata s invaliditetom.

Sveučilište u Dubrovniku imenovalo je koordinatoricu za studente s invaliditetom¹⁸. Trenutačno imaju dvoje studenata s invaliditetom.

---

¹⁰ <http://www.ssc.uniri.hr/hr/sveucilisni-savjetovalisni-centar/projekti-i-suradnje/ipa-projekt-studisupport.html>

¹¹ <http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/dokumenti-i-javnost-informacija/dokumenti-sveucilista/strateski-dokumenti/>

¹² <http://www.ssc.uniri.hr/hr/sveucilisni-savjetovalisni-centar/projekti-i-suradnje/ipa-projekt-studisupport.html>

¹³ <http://www.unizg.hr/studiji-i-studiranje/podrska-studentima/centar-za-savjetovanje-i-podrsku-studentima/>

¹⁴ <http://www.unios.hr/studenti/studenti-s-invaliditetom/podrska/>

¹⁵ <http://www.ssc.uniri.hr/hr/ured-za-studente-s-invaliditetom>

¹⁶ <http://www.unipu.hr/index.php?id=1583&L=1%2Fsupport.php%3Fid%3D%27>

¹⁷ http://www.ffst.unist.hr/intranet/studenti_s_invaliditetom

¹⁸ www.unidu.hr

Većina sveučilišta putem institucionalnih služba potpore studentima s invaliditetom na razini sveučilišta i njihovih sastavnica nudi različite oblike potpore, iako ne i sve oblike na svim sveučilištima i svim njihovim sastavnicama. Prema pisanim izvorima voditelja institucionalnih oblika potpore na sveučilištima, oblici potpore uključuju izravnu potporu studentima, budućim studentima, nastavnicima, administrativnom i stručnom osoblju na sveučilištima; također nude informacije, predavanja, radionice, savjetovanje i edukaciju, izradu vodiča o prostornoj pristupačnosti sastavnica, osiguravaju individualiziranu prilagodbu u nastavi i na ispitima, prilagodbu nastavnih materijala, izradu i prilagodbu audiosnimki predavanja, videosnimanje i titlovanje predavanja, digitalizaciju literature, pokretanje e-kolegija pristupačnih osobama s invaliditetom, posredovanje pri osiguravanju prilagođenog prijevoza, smještaj u dom u prilagođenim sobama i asistenciju u domovima, edukaciju osoblja u menzama, prostorne prilagodbe i nabavu pomoćne tehnologije, stipendije i nagrade najuspješnijim studentima s invaliditetom, vršnjačku potporu, obrazovnu asistenciju, usluge volontera, kontakte s udrugama i resornim institucijama.

Prema rezultatima anketnog upitnika, i na nekim veleučilištima i visokim školama, posebice na onima na kojima su registrirani studenti s invaliditetom, osnovane su institucionalne službe potpore studentima s invaliditetom, najčešće putem savjetovališta, ali i ureda i pravobranitelja za studente, koji surađuju i s udrugama osoba s invaliditetom na lokalnoj razini. Što se tiče sustava potpore studentima s invaliditetom, ona se veoma razlikuje, a uglavnom se odnosi na usmjeravanje studenata na e-učenje, savjetovanje i upute nastavnicima od strane stručnih osoba, alternativne načine polaganja ispita, primjenu računala pri provjeri znanja, aktivnosti koordinatora, studenata mentora ili studenata asistenata i slično.

Prema istraživanju koje su proveli Milić Babić i Dowling (2015.), studenti s invaliditetom ističu da bi potpora pružena od strane koordinatora na visokim učilištima trebala uključivati inicijalni razgovor sa studentom koji se obrati koordinatoru, definiranje potreba, praćenje, evaluaciju iskustava, izradu plana za unapređenje prakse i, iznad svega, opću strategiju za razvoj i kontinuirani individualizirani pristup temeljen na potrebama i iskustvima mladih s invaliditetom. Ovdje je potrebno istaknuti da, iako ih se nastoji sustavno educirati i podržavati u njihovim nastojanjima da pruže prikladnu potporu studentima s invaliditetom, koordinatori za studente s invaliditetom, ovisno o njihovoj temeljnoj struci, nisu uvijek jednako pripremljeni za pružanje takve potpore, potporu pružaju volonterski, to im nije navedeno u normi i ne računa se kao dio poslova koji se vrednuju za napredovanja te nisu za svoj dodatni angažman ni financijski niti ikako drugačije nagrađeni. Radi se o entuzijastima koji su svoje vrijeme odlučili posvetiti ovoj ranjivoj skupini studenata te vrlo često moraju provoditi aktivnosti koje uključuju i prijepore s kolegama kao i u pravilu snažan emocionalni angažman kroz empatiju za osobne probleme studenata.

Na kraju je potrebno dodati kako je najveći zamah razvoju različitih služba i usluga potpore realiziran provođenjem Tempus projekta „*Education for Equal Opportunities at Croatian Universities – EduQuality*“¹⁹ čiji je nositelj bilo Sveučilište u Zagrebu, a u kojemu su (iako ne sva formalno) sudjelovala sva hrvatska sveučilišta. Tijekom projekta osnovane su institucionalne službe potpore na svim sveučilištima na kojima ih nije bilo, razvijene su nove aktivnosti kojima se dodatno pridonosi izjednačavanju mogućnosti za studente s invaliditetom, a time i podizanju studentskoga standarda i osiguravanju kvalitete: nabavljena je pomoćna tehnologija za studente s invaliditetom na svim sveučilištima, razvijen je i pokrenut sveučilišni kolegij „Vršnjačka potpora studentima s invaliditetom“, razvijena je edukacija nastavnog, stručnog i administrativnog sveučilišnog osoblja o mogućnostima studenata s različitim oblicima invaliditeta te načinima prilagodbe akademskih sadržaja njihovim mogućnostima kojima se pritom ne kompromitiraju akademski standardi. Jedan od najvažnijih ishoda projekta jest izrada Prijedloga nacionalnog dokumenta Osiguravanje minimalnih standarda pristupačnosti visokog obrazovanja studentima s invaliditetom u Republici Hrvatskoj (2012.) koji je Rektorski zbor u 2013. godini podržao te posebnom odlukom prihvatio dio koji se odnosi na minimalne

---

¹⁹ <http://www.eduquality-hr.com/>

standarde pristupačnosti. Dokument je 2013. godine prihvatio i Senat Sveučilišta u Zagrebu. U okviru dokumenta identificirani su ključni problemi s kojima se studenti s invaliditetom susreću, a koje je potrebno sustavno rješavati, te su dane konkretne smjernice i preporuke za njihovo rješavanje od strane odgovornih i nadležnih institucija.

SMJERNICE DJELOVANJA:

- na svim visokim učilištima (veleučilištima i visokim školama) uspostaviti institucionalni oblik potpore studentima s invaliditetom, u skladu s brojem i potrebama studenata s invaliditetom
- angažman koordinatora, povjerenika i drugih osoba koje pružaju potporu studentima s invaliditetom uvrstiti kao jedan od kriterija za napredovanje u nastavna zvanja

Ocjena sustava potpore studentima s invaliditetom

Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom navodi kako se „može zaključiti da nema sustavne potpore studentima s invaliditetom, odnosno tamo gdje i ima, ona nije dovoljna i nije propisana“ (Slonjšak, 2014.).

Rezultati istraživanja EUROSTUDENT V (EUROSTUDENT, 2014.) pokazuju da 58 % studenata iz skupine studenata koji procjenjuju da imaju neke zdravstvene teškoće izjavljuje da im tijekom studija nije potrebna nikakva potpora, 1 % smatra da je potpora koja im je na raspolaganju jako kvalitetna i čak 27 % izjavljuje da uopće nije kvalitetna.

Iako studenti s invaliditetom pokazuju visoka očekivanja od sustava potpore u visokom obrazovanju, rezultati IPA projekta "Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti djece s teškoćama i studenata s invaliditetom u obrazovnom procesu"²⁰, provedenog na uzorku od 73 studenta s invaliditetom sa sveučilišta iz Zagreba, Splita, Rijeke, Osijeka, Pule i Zadra, nositelja Hrvatskog saveza gluhoslijepih osoba Dodir, pokazuju da studenti s invaliditetom postojeći sustav potpore ocjenjuju blago pozitivnim, pri čemu je prisutna velika raspršenost rezultata što upućuje na postojanje velike razlike među odgovorima studenata (Kiš-Glavaš, 2014.). Sveučilišni su djelatnici, njih 173, nešto stroži u procjeni aktualnog stanja sustava potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju i njihov rezultat ide blago u negativnom smjeru. Pritom sveučilišni nastavnici iz Zagreba znatno boljim procjenjuju postojeći sustav potpore studentima s invaliditetom u odnosu na sveučilišne nastavnike s ostalih hrvatskih sveučilišta (Kiš-Glavaš, 2014.). Kvalitativni dio ovog istraživanja pokazuje da su iskustva studenata, s obzirom na pristupačnost pojedinim fakultetima i prilagodbu nastave, raznolika i neujednačena: od izrazito pozitivnih i podržavajućih iskustava do iskustava koja upućuju na neosjetljivost sustava i neinformiranost nastavnika, ali i drugih uključenih sudionika. Studenti s pravom prepoznaju da sustav čine ljudi te da nije dovoljno osloniti se na tehnološki napredak koji omogućuje lakše praćenje nastave, već je potrebno nadalje sustavno educirati nastavno i nenastavno osoblje (Urbanc i suradnici, 2014.).

Daljnje analize pokazale su da se studenti razlikuju u procjeni zadovoljstva sustavom potpore u odnosu na vrstu oštećenja te da su studenti s oštećenjima sluha kao populacija statistički značajno manje zadovoljni sustavom potpore u odnosu na ostale spomenute skupine studenata (vjerojatno zbog neriješenog pitanja komunikacijskog posrednika), osim studenata s tzv. nevidljivim oštećenjima, dok su najzadovoljniji studenti s motoričkim poremećajima koji se kreću uz pomoć invalidskih kolica (Kiš-Glavaš, 2014.). Ovo potonje zasigurno je rezultat pozitivne percepcije studenata o znatnom

---

²⁰ <http://dodir.hr/ipa/>

unapređenju prostorne pristupačnosti općenito, pa tako i institucija visokog obrazovanja (Bačani i suradnici, 2015.).

Pokazalo se i da studenti vršnjaci, njih 511, ali i članovi udruga osoba s invaliditetom, njih 53, pokazuju slabu informiranost o sustavu akademske potpore studentima s invaliditetom, pri čemu članovi udruga pokazuju malo bolje poznavanje zakonske regulative, a studenti vršnjaci nešto bolje poznavanje prava studenata s invaliditetom tijekom studija, uključujući i pravo na prilagodbe u nastavi i na ispitima (Kiš-Glavaš, 2014.).

Jedno drugo istraživanje (Franjkić i suradnici, 2014.) pokazuje da, općenito gledajući, studenti bez invaliditeta pozitivno percipiraju mogućnosti studenata s invaliditetom da ispune zahtjeve studijskog programa, no upućuju i na potrebu za razvijanjem i usavršavanjem relevantnih programa informiranja i edukacije studenata o značajkama i mogućnostima osoba s invaliditetom.

S druge pak strane istraživanje Bačani i suradnika (2015.) navodi prisutnost predrasuda studenata bez invaliditeta prema studentima s invaliditetom o tome da im nastavnici „gledaju kroz prste“ i smanjuju očekivanja.

SMJERNICE DJELOVANJA:

- sustavno provoditi evaluaciju sustava potpore od strane studenata s invaliditetom, nastavnika te stručnog i administrativnog osoblja na visokim učilištima i, u skladu s rezultatima, raditi na njegovu unapređenju
- sustavno informirati sudionike visokog obrazovanja, ali i širu javnost, o mogućnostima, pravima i obvezama osoba s invaliditetom u visokom obrazovanju

UPIS NA STUDIJ

Važnost pravodobnog informiranja

Iako imaju pravo na odabir bilo kojega studijskog programa, nikako ne smijemo previdjeti činjenicu da studenti s invaliditetom ipak, u odnosu na bolesti, oštećenja ili poremećaje koje imaju, nose određena ograničenja (invaliditet kao funkcionalno smanjena sposobnost ili sposobnosti) u odnosu na ispunjenje zahtjeva pojedinih studijskih programa (Franjkić i suradnici, 2014.). Istraživanje Urbanc i suradnika (2014.) pokazuje da sami studenti s invaliditetom ističu kako je svijest o vlastitim ograničenjima iznimno važna pri izboru studija za sve studente, pa tako i studente s invaliditetom. Stoga je profesionalno usmjeravanje kao postupak ključno u donošenju ispravne odluke o izboru studijskog programa. Odluka se primarno treba temeljiti na profesionalnim interesima kandidata s invaliditetom, ali jednako tako i na sposobnostima koje posjeduje. Stoga je iznimno važno kvalitetno informirati kandidata o potencijalnim preprekama na koje može naići tijekom pohađanja određenog studijskog programa te mu omogućiti da donese informiranu odluku o izboru studijskog programa i da time preuzme odgovornost, i za uspjeh i za eventualni neuspjeh u studiju. Takav oblik informiranja budućih studenata trebao bi postati obavezan, a kandidati bi od visokog učilišta na koje se namjeravaju upisati trebali dobiti preporuku, ako nije detektirana nesavladiva prepreka vezano uz realizaciju definiranih ishoda učenja studijskog programa, a u odnosu na funkcionalne sposobnosti kandidata.

Dostupnost informacija vrlo je važna u životu svakog studenta, osobito kada je riječ o studentima s invaliditetom koji, suočavajući se s različitim preprekama, često ostaju zakinuti za ono što je većini drugih ljudi dostupno ili samo po sebi razumljivo, i u svakodnevnome životu i u obrazovnom okruženju (Barić i suradnici, 2012.). Kada se radi o pristupu informacijama za osobe s invaliditetom, to je područje

regulirano brojnim propisima kao što su Zakon o pravu na pristup informacijama (NN 172/03), Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (Ujedinjeni narodi, 2006.), Zakon o suzbijanju diskriminacije (NN 85/08), Nacionalna strategija izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom od 2007. do 2015. godine (NN 63/07) i drugi.

Od samoga trenutka ulaska u sustav visokog obrazovanja kandidatima je za donošenje odluke o izboru studija iznimno važno raspolagati svim relevantnim informacijama o samome studiju, uvjetima koje je za njegov upis potrebno ispuniti, ali i o mogućnostima koje se studentima nude u mjestu studiranja, osobito ako je ujedno riječ o preseljenju u drugu sredinu, što podrazumijeva i veće osamostaljenje studenta. Ovo posljednje, iako važno svim studentima, za studente s invaliditetom posebno je važno jer oni nerijetko ovise o različitim oblicima pomoći i potpore drugih osoba. Tako će dostupnost određenih usluga i službi katkad biti presudan čimbenik za odluku o studiju i mjestu studiranja koje će studenti s invaliditetom odabrati (Barić i suradnici, 2012.).

Studentima s invaliditetom, jednako kao i ostalim studentima, potrebno je stoga učiniti dostupnima informacije o visokom učilištu, informacije o studijima i izboru studija, informacije o posebnim pravima studenata s invaliditetom te ostale važne informacije (poput informacija o radnom vremenu, dostupnosti i prilagođenosti studentskih referada, knjižnica i ostalih službi važnih studentima)²¹. Prilagođene informacije, u tradicionalnom i alternativnim formatima (crni tisak, brajica, uvećani tisak, obavijest poslana u elektroničkom obliku *e-mailom*, SMS-om na mobilni telefon i slično) trebaju se nalaziti na oglasnim pločama, prilagođenim mrežnim stranicama izrađenim prema pravilima e-pristupačnosti²², kao i na društvenim mrežama i drugim sličnim servisima te sustavima za e-učenje (Smjernice za osiguravanje pristupačnosti nastavnih materijala koji se postavljaju u sustav za e-učenje²³).

Upravo pravodobno i potpuno informiranje omogućuje donošenje informirane odluke, što je osobito važno kada je riječ o važnim životnim odlukama kao što je to izbor studija. Uz to, kako je već naglašeno, sve kandidate s invaliditetom treba obvezati na razgovor s koordinatorima za studente s invaliditetom, voditeljima studijskih programa i prodekanima za nastavu o mogućim teškoćama pri realizaciji ishoda učenja studijskog programa koji nastoje upisati. To je potrebno kako bi se prevenirale eventualne teškoće vezane uz nemogućnost postizanja nekih ishoda učenja pojedinog obveznog kolegija ili studijskog programa, uzrokovano mogućim ograničenjima kao posljedica oštećenja, bolesti ili poremećaja kod studenta, te kako bi se na vrijeme osigurale potrebne prilagodbe.

SMJERNICE DJELOVANJA:

- objavljivati prilagođene informacije o visokim učilištima, studijskim programima i uvjetima studiranja na internetskim stranicama visokih učilišta i njihovih sastavnica
- educirati osoblje zaduženo za uređivanje internetskih stranica visokih učilišta o pravilima e-pristupačnosti
- za učenike s teškoćama koji pokažu interes i namjeru za nastavak obrazovanja na visokoškolskoj razini, uvesti obvezu savjetovanja s institucionalnom službom potpore studentima s invaliditetom visokog učilišta na koji se učenik namjerava upisati
- kandidatu za kojega nisu detektirane prepreke vezane uz realizaciju definiranih ishoda učenja studijskog programa, a u odnosu na njegove funkcionalne sposobnosti, odnosno ako je prepreke moguće ukloniti sustavom potpore, izdati preporuku za upis studijskog programa

²¹ Više o tome u Barić i sur. (2012) na http://www.eduquality-hr.com/index.php?option=com_content&view=article&id=107&Itemid=48&lang=hr

²² <http://www.w3.org/TR/WCAG10/>

²³ <http://www.srce.unizg.hr/vijest/prilagodba-sustava-za-e-ucenje-merlin-prema-smjernicama-pristupacnosti-738/>

Prednost pri upisu na studij

Sveučilišta u Zagrebu, Splitu, Rijeci, Osijeku, Zadru i Dubrovniku osiguravaju kandidatima s invaliditetom pravo na prednost pri upisu na studij tako da se u natječajima za upis studenata u prvu godinu sveučilišnog preddiplomskog, integriranog preddiplomskog i diplomskog te stručnog studija, koji raspisuju svake akademske godine, navodi da kandidati koji imaju utvrđen postotak tjelesnoga oštećenja 60 % i više²⁴, studij mogu upisati pod uvjetom da prijeđu razredbeni prag i zadovolje na eventualnoj posebnoj provjeri dodatnih sposobnosti, koja također uključuje individualizirane prilagodbe. Ako nisu rangirani unutar odobrene kvote, upisuju se izvan kvote. Jednako tako prednost pri upisu imaju kandidati s invaliditetom i na nekim veleučilištima i visokim školama.

Ova je mjera vjerojatno poduzeta jer se smatra da tijekom osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga obrazovanja, redovitog ili posebnog, ovi kandidati nisu stekli jednake kompetencije koje bi ih stavile u isti inicijalni položaj s ostalim kandidatima za upis na studij, a da bi se povećao udio studenata s invaliditetom u općoj populaciji studenata. Ovakvom su mjerom brojne osobe s invaliditetom dobile šansu visoko se obrazovati te, uz osiguravanje razumne prilagodbe, odnosno svih potrebnih i samo onih potrebnih kompenzacijskih mjera²⁵, trebaju vlastitim trudom i motivacijom steći potrebne profesionalne kompetencije. Uz to, također trebaju nadoknaditi one koje tijekom ranijih razina obrazovanja eventualno nisu stekli, a zbog čega su i stavljeni u povoljniji položaj prilikom upisa na studij. Neki studenti s invaliditetom to ipak nisu u mogućnosti.

Prednost pri upisu na studij primjer je mjera kojima se nastoji izjednačiti nepovoljniji položaj kandidata s invaliditetom u odnosu na tipičnu populaciju, a naziva se povlašten način postupanja. Ovakav način izjednačavanja mogućnosti podrazumijeva da se osobe s invaliditetom stavljaju u povoljniji položaj u odnosu na druge jer su zbog svoga invaliditeta ili zbog neprilagođenosti okoline njihovim mogućnostima u nepovoljnijem položaju. Kako je to zapravo odlaženje u drugu krajnost, pri čemu nije moguće izbjeći diskriminaciju „drugih“, primjenjuje se isključivo u situaciji kada nije moguće drugačije realizirati ciljeve, i to uvijek privremeno i iznimno, isključivo dok se inicijalni razlozi za ovakvu mjeru ne uklone, pri čemu treba pravodobno rješavati inicijalni problem. Nažalost, u Hrvatskoj se još uvijek veoma malo čini na podizanju kvalitete obrazovanja djece s teškoćama u razvoju u smislu pripreme za uspješan nastavak obrazovanja na visokoškolskoj razini.

U konačnici, ovakav način pristupa osobama s invaliditetom najčešće postaje kontraproduktivan jer smanjuje motivaciju osoba s invaliditetom i povećava prisutnost negativnih stavova društvene zajednice zbog nepravednosti u pristupu te povećava nepovjerenje u sposobnosti osoba s invaliditetom, odgađa rješavanje problema, odnosno svodi se samo na „krpanje rupa“, a ne na trajno rješavanje problema koji s godinama može eskalirati, a i iznimno je skupo (Kiš-Glavaš, 2012.).

U istraživanju Milić Babić i Dawling (2015.) sudionici, studenti s invaliditetom, navode da bi trebalo obustaviti pozitivnu diskriminaciju koja se očituje upravo prednošću pri upisu na studij, uz kriterij postojanja invaliditeta, odnosno određenog postotka tjelesnog oštećenja za studente s invaliditetom.

---

²⁴ Upravo je navedeni postotak tjelesnog oštećenja (60 % i više) najčešći kriterij za ostvarivanje prava studenata s invaliditetom, što isključuje brojne skupine studenata koji se susreću s nizom prepreka u visokom obrazovanju uzrokovano njihovim oštećenjima, bolestima ili poremećajima, a nemaju tjelesna oštećenja (studenti sa specifičnim teškoćama učenja, mentalnim oštećenjima i nekim kroničnim bolestima i poremećajima), što ih svakako diskriminira.

²⁵ Kompenzacijske mjere podrazumijevaju kompenziranje za nepovoljniji položaj, omogućivanjem osobama s invaliditetom dostupnost svih resursa kroz razumnu prilagodbu, dakle osiguranjem pristupačnosti, pomagala, potpore i dr. U kontekstu visokog obrazovanja to bi se odnosilo na osiguravanje prostorne pristupačnosti i dostupnosti prilagođenih informacija, prilagodbu nastavnog materijala i načina polaganja ispita, osiguranje pomagala u nastavnom procesu i slično. Pri provedbi kompenzacijskih mjera treba voditi računa o tome da one vode k većoj samostalnosti studenata s invaliditetom, a ne k njihovoj većoj ovisnosti.

Ovakav pristup također rezultira činjenicom da se zbog sniženih kriterija upisa kandidata s invaliditetom na mnoge „atraktivne“ studijske programe upisuje velik broj studenata s invaliditetom, što znatno povećava ukupan broj studenata na studijskom programu upisanih iznad kvote. To može izravno negativno utjecati na kvalitetu realizacije nastavnog procesa zbog poteškoća s organizacijom i provedbom vježbi, seminara i praktične nastave, uzrokovano velikim brojem studenata.

SMJERNICE DJELOVANJA:

- proširiti definiciju studenata s invaliditetom koji mogu ostvariti specifična prava u sustavu visokog obrazovanja (prednost pri upisu na studij, subvencioniranje troškova studija, stipendije)
- u pružanju potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju treba ustrajati na primjeni kompenzacijskih mjera, a tek u iznimnim slučajevima, i to samo privremeno, moguće je posegnuti i za mjerama stavljanja studenata s invaliditetom u povoljniji položaj
- pri realizaciji kompenzacijskih mjera treba voditi računa o tome da one vode k većoj samostalnosti studenata s invaliditetom, a ne k njihovoj većoj ovisnosti
- da bi se izbjegli negativni učinci mjere pozitivne diskriminacije, pravo studenata s invaliditetom na prednost pri upisu na studij, odnosno izravan upis izvan upisne kvote, treba ograničiti na maksimalno 20 % manje stečenih ukupnih bodova za upis u odnosu na najniže rangiranog kandidata na listi koji je stekao pravo redovitog upisa te na maksimalno 15 % (u odnosu na upisnu kvotu) upisanih kandidata s invaliditetom izvan kvote

ZA VRIJEME TRAJANJA STUDIJA

Subvencioniranje troškova studija

S novim sustavom participacije u troškovima studija od 2012. godine studenti s invaliditetom imaju određene povlastice. Odlukom Vlade Republike Hrvatske o punoj subvenciji participacije u troškovima studija za redovite studente na javnim visokim učilištima u Republici Hrvatskoj u akademskim godinama 2012./2013., 2013./2014. i 2014./2015.²⁶ i Odlukom Vlade Republike Hrvatske o punoj subvenciji participacije redovitih studenata u troškovima studija i sufinanciranju materijalnih troškova javnim visokim učilištima u Republici Hrvatskoj u akademskim godinama 2015./2016., 2016./2017. i 2017./2018.²⁷, studenti s invaliditetom koji imaju utvrđen postotak tjelesnoga oštećenja 60 % i više ostvaruju pravo na punu subvenciju u troškovima studija ako su u prethodnoj akademskoj godini stekli najmanje 30 ECTS bodova (za razliku od studenata koji nemaju utvrđeno tjelesno oštećenje 60 % i više i koji za ostvarivanje ovoga prava trebaju steći najmanje 55 ECTS bodova).

Osim ove odluke na nacionalnoj razini, Sveučilište u Rijeci je na sjednici Senata donijelo odluku da se pravo skupine izvanrednih studenata s invaliditetom koji imaju više od 60 % tjelesnog oštećenja izjednači s pravom skupine studenata djece hrvatskih ratnih vojnih invalida iz Domovinskog rata, odnosno da im se omogući plaćanje najviše do 50 % punog iznosa školarine izvanrednog studija²⁸. I neka veleučilišta i visoke škole u potpunosti ili djelomično oslobađaju školarine osobe s invaliditetom s utvrđenim postotkom tjelesnog oštećenja 60 % i više.

²⁶ https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2012_08_90_2085.html

²⁷ https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_07_83_1594.html

²⁸ www.uniri.hr

SMJERNICE DJELOVANJA:

- nastaviti sa subvencioniranjem troškova studija studentima s invaliditetom uz jasan kriterij uspješnosti studenata

Olakšanje pristupa studiju studentima s invaliditetom

Kako je već navedeno, u 2012. godini javna visoka učilišta su s tadašnjim Ministarstvom znanosti, obrazovanja i sporta sklopila trogodišnje ugovore o financiranju, odnosno ugovore o subvenciji participacije redovitih studenata u troškovima studija u akademskim godinama 2012./2013., 2013./2014. i 2014./2015. U okviru ugovora visoka učilišta obvezala su se na ostvarivanje općih i posebnih ciljeva koje su odabrala, a koji služe ostvarenju poboljšanja u sustavu nastave i studija u Republici Hrvatskoj, te time i posrednom unapređenju kvalitete upravljanja javnim visokim učilištima. Visoka su se učilišta za vrijeme trajanja ugovora trebala obvezati raditi na ostvarenju najmanje četiriju ciljeva od kojih su najmanje tri s liste općih ciljeva. Četiri od sedam hrvatskih sveučilišta (Sveučilište u Zagrebu, Sveučilište u Zadru, Sveučilište u Rijeci, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku) te tri od četrnaest veleučilišta i visokih učilišta (Veleučilište u Karlovcu, Tehničko veleučilište u Zagrebu i Veleučilište Lavoslav Ružička u Vukovaru) kao jedan od općih ciljeva odabrala su cilj „Olakšanje pristupa studiju i potpora pri studiju za studente slabijega socijalno-ekonomskog statusa i studente s invaliditetom“. U okviru ovoga cilja svako je visoko učilište predložilo rezultate koje se obvezalo postići u vremenu trajanja ugovora, kao i indikatore za praćenje rezultata.

U 2015. godini tadašnje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta je sa svim javnim visokim učilištima (sveučilištima, veleučilištima i visokim školama) potpisalo Ugovor o sufinanciranju troškova studiranja redovitih studenata i materijalnih troškova u akademskim godinama 2015./2016., 2016./2017. i 2017./2018. Jedan od obveznih općih ciljeva tog ugovora jest i osiguravanje jednakog pristupa visokom obrazovanju svim redovitim studentima u Republici Hrvatskoj, uključujući i olakšanje pristupa studiju studentima s invaliditetom.

Za mjere u okviru navedenog cilja visoko učilište u dogovoru s predstavnicima studenata predlaže postizanje rezultata/indikatora u smislu prikazivanja udjela sredstava utrošenih na olakšanje pristupa studiju studentima s invaliditetom. Ovaj se udio razlikuje u odnosu na pojedina visoka učilišta, a kreće se od 15 %, koliko planira utrošiti Sveučilište Sjever, do 0,2 % planiranih sredstava Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku²⁹.

Korisno bi bilo dobiti uvid u namjenu i učinkovitost utrošenih sredstava za studente s invaliditetom.

SMJERNICE DJELOVANJA:

- analizirati korisnost utrošenih sredstava iz tzv. programskih ugovora vezano uz olakšanje pristupa studiju studentima s invaliditetom i u skladu s potrebama nastaviti s financiranjem ovih aktivnosti

---

²⁹ **2%** planira utrošiti Sveučilište u Zadru, Tehničko veleučilište u Zagrebu i Veleučilište u Šibeniku, **1,5 %** Veleučilište u Karlovcu, **1 %** Sveučilište u Dubrovniku, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Sveučilište u Zagrebu, Međimursko veleučilište u Čakovcu, Veleučilište „Nikola Tesla“ u Gospiću, Veleučilište u Požegi i Zdravstveno veleučilište, **0,5 %** Sveučilište u Rijeci i Sveučilište u Splitu, dok ostala visoka učilišta planiraju zajednički za studente slabijeg socio-ekonomskog statusa i studente s invaliditetom utrošiti sljedeći udio sredstava: Veleučilište „Marko Marulić“ u Kninu (3 %), Veleučilište u Rijeci (3 %), Veleučilište u Slavanskom Brodu (2,5 %), Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru (2 %), Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici (2 %) i Visoko gospodarsko učilište u Križevcima (2 %).

Stipendije studentima s invaliditetom

U svrhu pružanja financijske potpore tijekom studiranja, studentima s invaliditetom dostupni su različiti izvori stipendiranja. Na nacionalnoj razini Ministarstvo znanosti i obrazovanja³⁰ svake godine dodjeljuje državne stipendije redovitim studentima sveučilišnih i stručnih studija te naknade dijela troškova školarine studentima s invaliditetom na poslijediplomskim studijima. Do akademske godine 2012./2013. u okviru natječaja Ministarstva određen broj stipendija bio je namijenjen i studentima s invaliditetom koji pohađaju preddiplomske, diplomske i integrirane sveučilišne studije te stručne i specijalističke diplomske stručne studije (u okviru posebne kategorije natječaja). No, od akademske godine 2012./2013. stipendije je Ministarstvo prenijelo u nadležnost Nacionalne zaklade za potporu učeničkom i studentskom standardu³¹ koja također svake godine dodjeljuje stipendije studentima sveučilišnih i stručnih studija, među kojima je za studente s invaliditetom namijenjen veći broj stipendija. Akademske godine 2014./2015. 60 studenata s invaliditetom primalo je stipendiju u iznosu od 1000 kuna mjesečno putem Nacionalne zaklade za potporu učeničkom i studentskom standardu³², jednako kao i akademske godine 2015./2016., no kako je natječaj raspisan tek 13. lipnja 2016. godine i zatvoren 28. lipnja 2016. godine, upitan je smisao takvog stipendiranja studenata s invaliditetom.

Zatim, pojedina visoka učilišta u okviru svojih redovitih programa stipendiranja određen broj stipendija dodjeljuju studentima s invaliditetom. U okviru Natječaja za dodjelu stipendija Sveučilišta u Zagrebu studentima s invaliditetom omogućena je prijava na sve kategorije natječaja: izvrsnost (A), socio-ekonomski status (B) i invaliditet (C). Akademske godine 2014./2015. bile su tri kategorije natječaja: A – izvrsnost, B – STEM i C – stipendije studentima podzastupljenih skupina (C1 – studenti s invaliditetom, C2 – studenti bez odgovarajuće roditeljske skrbi i C3 – studenti samohrani roditelji). Sveučilište u Zagrebu u okviru kategorije Studenti s invaliditetom određen broj stipendija nudi i studentima sa specifičnim teškoćama učenja (disleksijom).

Natječaj Sveučilišta u Osijeku sadržava četiri kategorije natječaja: A – izvrsnost, B – aktivni sportaši, C – studenti u stanju socijalne potrebe (C1 – studenti slabijeg socijalno-ekonomskog stanja, C2 – studenti s invaliditetom, C3 – studenti koji pripadaju potencijalno ranjivim skupinama) i D – potpore studentima u stanju socijalne potrebe. Studenti s invaliditetom također se mogu prijaviti na sve kategorije natječaja.

U okviru Natječaja za dodjelu stipendija Sveučilišta u Rijeci studentima s invaliditetom omogućena je prijava na sve kategorije Natječaja: a) stipendije za diplomski studij, b) stipendije za podzastupljene skupine studenata (A – socijalni status, B – studenti bez jednog ili oba roditelja, C – studenti čiji roditelji imaju nižu ili nisku stručnu spremu, D – studenti roditelji, E – studenti s invaliditetom), c) stipendije za STEM/IT, d) stipendije za strance. Također, studentima s invaliditetom omogućena je prijava i na Natječaj za dodjelu stipendija za izvrsnost. Osim navedenih stipendija, studentima s invaliditetom omogućena je i prijava na Natječaj za dodjelu stipendija iz programa „Solidarnost“ Fonda „Aleksandar Abramov“: a) za studente slabijeg imovinskog stanja za pokriće participacije u troškovima studija, b) kao potpora studentima slabog socijalno-ekonomskog statusa ili teškog zdravstvenog stanja (student bez oba roditelja, nezaposlena oba roditelja, student s invaliditetom, student s težim zdravstvenim stanjima i sl.). Ujedno, Sveučilište u Rijeci svake akademske godine raspisuje i Natječaj za dodjelu jednokratne novčane nagrade najuspješnijem studentu s invaliditetom prema inicijativi Ureda za studente s invaliditetom, koja se dodjeljuje u okviru obilježavanja Međunarodnog dana osoba s invaliditetom.

---

³⁰ www.mzo.hr

³¹ www.nzpuss.hr

³² http://www.stipendije.info/hr/natjecaji/stipendije_nacionalne_zaklade_za_potporu_ucenicom_i_studentskom_standardu

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli radi na izradi općeg akta temeljem kojeg će se dodjeljivati novčana pomoć studentima s invaliditetom u obliku stipendije ili jednokratne pomoći.

Pojedine jedinice lokalne i regionalne samouprave u okviru svojih redovitih programa stipendiranja određen broj stipendija dodjeljuju studentima s invaliditetom³³, ali se iznosi stipendija međusobno uvelike razlikuju. Dobar primjer stipendiranja studenata s invaliditetom na lokalnoj razini pruža Grad Zagreb³⁴ koji svake godine raspisuje poseban natječaj za dodjelu stipendija ovoj skupini studenata. Akademске godine 2015./2016. Grad Zagreb dodijelio je 12 stipendija studentima s invaliditetom u visini 50 % prosječne neto plaće u Gradu Zagrebu za razdoblje od siječnja do kolovoza 2015. godine³⁵, što je iznos od 3200 kuna mjesečno³⁶.

Važnu ulogu imaju i zaklade koje stipendiraju pojedine skupine studenata s invaliditetom, primjerice Zaklada Marko Brkić³⁷ koja dodjeljuje stipendije studentima s oštećenjima vida.

U okviru međunarodne razmjene studenata Erasmus, studenti s invaliditetom imaju pravo na povećan iznos stipendija zbog objektivno većih troškova, u skladu s njihovim specifičnim potrebama. Prema podacima Agencije za mobilnost i programe Europske unije³⁸ dvoje studenata s invaliditetom u 2014. i petero u 2015. godini prijavilo se i ostvarilo dodatnu financijsku potporu za razmjenu Erasmus. Ovdje se radi isključivo o studentima koji su ovaj oblik potpore zatražili, a ako potporu nisu zatražili, a studenti su s invaliditetom, o njima se ne vodi evidencija.

Kako je vidljivo, studentima s invaliditetom dostupan je velik broj stipendija što ih svakako motivira za upis studija, ali ne nužno u svakom pojedinom slučaju i za uspjeh u studiju, odnosno njegovo završavanje i općenito nastavak obrazovanja na visokoškolskoj razini. Neki studenti na taj način nastoje riješiti svoje socijalne, odnosno financijske teškoće, što nije bila namjera stipendiranja ovih studenata. Stoga bi bilo korisno, uz kriterij tjelesnog oštećenja, odnosno invaliditeta, uvesti i kriterij uspješnosti za dobivanje stipendije i za ovu skupinu studenata.

Također, praktično bi moglo biti i centralizirati natječaje za stipendiranje studenata s invaliditetom iz javnih izvora, čime bi kriteriji za stipendiranje mogli biti objedinjeni i jasniji, a iznosi stipendija usklađeniji.

SMJERNICE DJELOVANJA:

- nastaviti sa stipendiranjem studenata s invaliditetom
- uz kriterij određenog postotka tjelesnog oštećenja, odnosno postojanje invaliditeta, oštećenja, poremećaja ili teškoće, za stipendiranje studenata s invaliditetom treba uvesti i dodatni kriterij uspješnosti (30 ECTS-a ostvarenih u prethodnoj akademskoj godini ako se ne radi o studentima 1. godine preddiplomskog studija)
- centralizirati natječaje za stipendiranje studenata s invaliditetom iz javnih izvora

---

³³ www.stipendije.info

³⁴ www.zagreb.hr

³⁵ http://www.zagreb.hr/UserDocImages/GZ_natjecaj_stipendije_STUDENTI_VL_174x169.jpg

³⁶ <http://www.tportal.hr/tema/?keywords=prosje%C4%8Dna+pla%C4%87a>

³⁷ <http://www.savez-slijepih.hr/hr/kategorija/zaklada-marko-brkic-17/>

³⁸ <http://www.mobilnost.hr/>

Prilagodbe u nastavi i važnost edukacije nastavnoga, stručnog i administrativnog osoblja na visokoškolskim institucijama

Studenti s invaliditetom, ovisno o prirodi oštećenja ili teškoće, mogu imati probleme u pohađanju ili praćenju nastave, pri čemu imaju pravo na određene prilagodbe, uključujući i korištenje pomoćne tehnologije. Stoga fleksibilnost u izvođenju nastave postaje nužna značajka rada nastavnika, koji trebaju nastavu učiniti poticajnom i pristupačnom svim studentima (Osiguravanje minimalnih standarda pristupačnosti visokog obrazovanja studentima s invaliditetom u Republici Hrvatskoj, 2012.).

Rezultati kvalitativnog istraživanja pod nazivom „Percepcija visokoškolske nastave pristupačne studentima s invaliditetom“ pokazali su kako bi nastavnom kadru u radu sa studentima s invaliditetom pomoglo pravodobno informiranje o sudjelovanju studenata s invaliditetom u nastavnom procesu, supervizija te dodatne edukacije koje bi omogućile stjecanje kompetencija za planiranje i realiziranje nastave pristupačne studentima s invaliditetom (Fajdetić i suradnici, 2013.), što se i realizira na većini sveučilišta kao i na nekim veleučilištima i visokim školama.

U okviru Tempus projekta EduQuality³⁹ započet je proces edukacije nastavnika te stručnih i administrativnih djelatnika na hrvatskim sveučilištima o radu sa studentima s invaliditetom te načinima prilagodbe akademskog okruženja njihovim mogućnostima. Za provođenje edukativnih radionica educirane⁴⁰ su 22 osobe sa svih hrvatskih sveučilišta (šest sa Sveučilišta u Zagrebu, po tri sa sveučilišta u Rijeci, Zadru, Osijeku i Splitu te po dvije sa sveučilišta u Dubrovniku i Puli). Educirane su osobe koje su uključene u rad sveučilišnih služba potpore za studente s invaliditetom i osobe koje se bave pitanjima i tematikom osoba s invaliditetom te su zainteresirane za provođenje radionica. Educirane su osobe u akademskoj godini 2011./2012. na svome sveučilištu započele s provođenjem dvodnevni radionica za nastavno osoblje i jednodnevni radionica za stručno i administrativno sveučilišno osoblje. Plan je da educirane osobe nastave s provođenjem radionica u okviru rada služba potpore za studente s invaliditetom, što je realizirano na Sveučilištu u Zagrebu. Tako je do danas na Sveučilištu u Zagrebu educirano 75 nastavnika s 26 sastavnica, većinom koordinatora za studente s invaliditetom, prodekana za nastavu, koordinatora za potporu studentima, pročelnika odsjeka i predstojnika zavoda, kao i članova povjerenstava i odbora za kvalitetu. Također je educirano i 99 stručnih i administrativnih djelatnika s 24 sastavnice, ali i iz Rektorata sveučilišta kao i Studentskog centra, najčešće voditelja i suradnika studentskih službi, knjižnica i ureda za međunarodnu suradnju te ISVU koordinatora, administrativnih i informatičkih referenata i tajnika odsjeka.

Također, u okviru Tempus projekta EduQuality kreirani su i tiskani te distribuirani na sve sastavnice svih sveučilišta u Republici Hrvatskoj edukativni priručnici (komplet od osam priručnika: *Opće smjernice, Prostorna pristupačnost, Pristup informacijama i uslugama, Izvođenje nastave i ishodi učenja, Mentorstvo i konzultacije, Međunarodna mobilnost studenata, Slobodno vrijeme i Psihosocijalne potrebe studenata*) namijenjeni nastavnom, stručnom i administrativnom osoblju, koji, među ostalim, sadržavaju niz praktičnih i konkretnih smjernica o radu sa studentima s invaliditetom i mogućnostima akademskih prilagodbi (Osiguravanje minimalnih standarda pristupačnosti visokog obrazovanja studentima s invaliditetom u Republici Hrvatskoj, 2012.).

Pri odabiru alternativnih metoda, tehnika, oblika nastave i nastavnih materijala posebice treba paziti da se ne kompromitiraju akademski standardi, a to su ciljevi obrazovanja, odnosno određene razine obrazovanja. Ta je odgovornost upravo na nastavnicima (Kiš-Glavaš, 2012.). S jedne strane oni trebaju prilagoditi nastavni proces svim svojim studentima, pa tako i studentima s invaliditetom, kako bi mogli dosegnuti definirane ishode učenja, ali istodobno moraju biti oprezni u tome da im ne „gledaju kroz

---

³⁹ www.eduquality-hr.com

⁴⁰ „Edukacija edukatora“

prste“ jer ni taj pristup neće osigurati postizanje postavljenih ishoda učenja, odnosno negativno će se odraziti na stjecanje profesionalnih kompetencija ovih studenata. Prema istraživanju Doolan i suradnika (2015.), provedenom s fokusnim skupinama studenata s invaliditetom u Zadru i Rijeci, naglašeno je kako je studentima važno da profesori nemaju dvostruka mjerila u vezi s ocjenjivanjem studenata s invaliditetom. Kod nastavnika, međutim, postoji strah od popuštanja studentima s invaliditetom jer ih neki sažalijevaju (Fajdetić i suradnici, 2013.), iako su svjesni da ne bi nikako smjeli zloupotrijebiti ishode učenja tako da smanjuju nastavni sadržaj koji očekuju da će student s invaliditetom svladati. Također, ističu teškoće postavljanja granica prilagodbi, primjerice u nastavi stranog jezika ili glazbene kulture kod gluhih studenata, a posebice vezano uz studente sa psihičkim smetnjama⁴¹, za koje nisu sigurni da će moći primjereno ispuniti svoje buduće radne obveze, osobito ako će u budućnosti raditi s djecom ili ranjivim skupinama.

Rezultati istraživanja autorice Urbanc i suradnika (2014.) pokazuju pak da ima i nekih studenata s invaliditetom koji su skloni iskorištavati svoj status kako bi si olakšali svladavanje studijskih obveza. Naime, pokazalo se da su iskustva glede prihvaćanja i odnosa prema vlastitom invaliditetu vrlo oprečna i kreću se od činitelja koji pridonosi osobnoj psihosocijalnoj otpornosti na različite teškoće do invaliditeta koji pridonosi razvoju neučinkovitih obrazaca ponašanja, kao što je to primjerice naučena bespomoćnost.

Kvalitativno istraživanje provedeno na skupini studenata s invaliditetom pokazuje pak da su studenti uglavnom zadovoljni sustavom potpore koju im pružaju sveučilišni nastavnici, da ih tretiraju jednako kao i druge studente, poštuju njihove sposobnosti i da su spremni prilagoditi zahtjeve i obveze studenata u akademskom okruženju (Milić Babić, Dowling, 2015.).

SMJERNICE DJELOVANJA:

- uvesti obvezu pravodobnog informiranja nastavnika o upisu studenta s invaliditetom na njihov predmet kako bi se na vrijeme mogli pripremiti za realizaciju prilagodbi u nastavi
- učiniti obveznom i sustavnom edukaciju nastavnoga, stručnog i administrativnoga osoblja na visokim učilištima o mogućnostima studenata s različitim oblicima invaliditeta te načinima prilagodbe akademskih sadržaja njihovim mogućnostima, kojima se pritom ne kompromitiraju akademski standardi

Osiguravanje prilagođenih provjera stečenih kompetencija

U svrhu izjednačavanja mogućnosti prezentacije stečenih kompetencija studenata s invaliditetom s mogućnostima ostalih studenata, pojedina visoka učilišta osiguravaju individualizirano prilagođeni način polaganja ispita (i kolokvija) za studente kod kojih postoji takva potreba (primjerice produljeno vrijeme pisanja ispita, promjena termina ispita, polaganje ispita u više navrata, usmene provjere umjesto pismenih i suprotno, uvećani tisak, primjena osobnog računala) i koji svoj zahtjev potkrijepe odgovarajućom dokumentacijom, vodeći pritom računa da se ne kompromitiraju akademski standardi i definirani ishodi učenja. Individualizirano prilagođeni načini polaganja ispita osiguravaju se studentima na sveučilištima u Zagrebu, Rijeci, Osijeku, Dubrovniku i Zadru, kao i na nekim veleučilištima i visokim školama, na temelju preporuke sveučilišnih službi potpore za studente s invaliditetom (ureda za studente s invaliditetom na sveučilištima u Zagrebu, Rijeci i Osijeku, preko odluke Stručnog vijeća na Sveučilištu u Dubrovniku te putem Savjetovaništa i Povjerenstva za studente s invaliditetom na Sveučilištu u Zadru). Pravo studenata s invaliditetom na individualizirano prilagođeni način polaganja ispita Sveučilište u Osijeku pravno je reguliralo u srpnju 2015. unošenjem članka 59.,

---

⁴¹ Mentalna oštećenja prema Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom (Ujedinjeni narodi, 2006.)

stavka 4. u novi Pravilnik o studijima i studiranju na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku: "Znanstveno/umjetničko-nastavne sastavnice obvezne su osigurati prilagođeni pristup za rješavanje specifičnih potreba studentima s invaliditetom na ispitima".

Pristupanjem polaganju ispita i ostalim načinima provjere stečenosti propisanih ishoda učenja studijskog programa, studenti s invaliditetom trebaju pokazati razinu stečenih kompetencija. Pritom im se ni na koji način ne bi smjelo popuštati, odnosno smanjivati očekivanja, a time i akademske standarde. To, međutim, kao što je napomenuto i u prethodnoj cjelini, nije uvijek tako (Fajdetić i sur., 2013.). Kvalitativno istraživanje koje je 2015. godine provedeno sa skupinom od devet studenata s invaliditetom pokazuje da studenti s invaliditetom ističu kako im se događalo da nastavnici smanjuju zahtjeve u odnosu na njih te smanjuju količinu gradiva koju očekuju da studenti s invaliditetom svladaju, pa takvu neujednačenost kriterija vide upravo kao ugrožavanje ishoda učenja i doživljavaju kao diskriminaciju u sustavu visokog obrazovanja (Bačani i suradnici, 2015.). Na jednom je našem veleučilištu čak navedeno da se, u skladu s procjenom predmetnog nastavnika, studente s invaliditetom „oslobađa dijela ili cijelog ispita“.

SMJERNICE DJELOVANJA:

- visokoškolske nastavnike dodatnom edukacijom treba osnažiti u shvaćanju njihove odgovornosti u stjecanju i procjeni stečenih kompetencija svih studenata, pa tako i studenata s invaliditetom

Vršnjačka potpora i/ili obrazovna asistencija

Važan oblik potpore studentima s invaliditetom u nastavi pruža sveučilišni kolegij „Vršnjačka potpora studentima s invaliditetom“, koji je u okviru Tempus projekta EduQuality uveden kao izborni kolegij na sveučilištima u Zagrebu, Rijeci i Puli. Sveučilište u Zagrebu prvo je započelo s njegovim provođenjem akademske godine 2011./2012. i do danas ga je odslušalo i položilo 48 studenata. Kolegij je dostupan za upis studentima sa svih sastavnica sveučilišta i na svim razinama studija (preddiplomskoj, diplomskoj i poslijediplomskoj). Ovim kolegijem studenti s invaliditetom mogu ostvariti potporu vršnjaka asistenta koja im je, ovisno o vrsti teškoća/oštećenja, potrebna u akademskom okruženju (potpora pri dolasku na fakultet i kretanju po prostoru, u predavaonice, kabinete, knjižnice, referade, studentske menze i sl.; potpora pri rješavanju nekih administrativnih procedura; potpora pri „hvatanju“ bilješki s predavanja; verbalni opisi vizualno prezentiranih sadržaja; potpora u različitim socijalnim situacijama poput posredovanja u komunikaciji, osobna potpora prema potrebi, poput potpore pri korištenju toaleta i slično).

Kao alternativa kolegiju „Vršnjačka potpora studentima s invaliditetom“ u posljednje se vrijeme sve više pojavljuje tzv. obrazovna asistencija, i to kao primarno rješenje za približavanje mogućnosti studentima s invaliditetom upravo na sveučilištima u Zagrebu, Rijeci i Puli, gdje se i nudi kolegij „Vršnjačka potpora studentima s invaliditetom“. Nažalost, radi se o neprimjerenom obliku potpore budući da u visokom obrazovanju ne bi trebalo biti „obrazovne“ asistencije kao pomoći u učenju i ispunjavanju studijskih obveza jer postoji opasnost da će to onemogućiti studente s invaliditetom u primjerenom i potpunom stjecanju profesionalnih kompetencija. Vršnjačka potpora naglasak stavlja upravo na potporu, a ne na pomoć, dakle na potporu studentu s invaliditetom u obliku izjednačavanja mogućnosti te omogućivanja da maksimalno samostalno ispunjava svoje studijske obveze. Osim toga, tzv. obrazovna asistencija jest plaćena asistencija, koja nema ni sustavne pripreme, odnosno edukacije studenata asistenata, kao ni njihova sustavnog praćenja i evaluacije rada, što je i najveći nedostatak ovakvog oblika asistencije. Vršnjačka potpora s druge pak strane osigurava se besplatno, studenti su educirani kroz 45 sati (15 sati predavanja i 30 sati vježbi), praćeni s 30 sati sustavne dvotjedne

supervizije i provodi se obvezna evaluacija kolegija. Također, prema potrebi uključenih studenata uvode se dodatne radionice, a raspoloživost nositelja i suradnika na kolegiju je 24 sata dnevno, za svaku nepredviđenu situaciju. U dio sati nastave uključeni su i sami studenti s invaliditetom, a obostranim potpisivanjem semestralnog plana potpore obje se strane (student asistent i student s invaliditetom) obvezuju na poštivanje dogovorenih oblika i načina potpore te na punu suradnju.

Uz sve navedeno, rezultati provedene evaluacije kolegija „Vršnjačka potpora studentima s invaliditetom“ govore u prilog korisnosti i uspješnosti kolegija u pogledu senzibiliziranosti za studente s invaliditetom, osposobljenosti za pružanje vršnjačke potpore, spremnosti i sigurnosti u zagovaranju prava studenata s invaliditetom, snalaženja i promišljanja etičkih pitanja u odnosu vršnjačke potpore u akademskom i širem socijalnom okruženju i drugo (Ferić Šlehan i sur., 2013.). Rezultati upućuju na zaključak da je ovakav način ostvarivanja jednakih mogućnosti za studente s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja učinkovit i obostrano koristan. Stoga bi alternativni oblici asistencije, poput one „obrazovne“, mogli biti iznimka, ali ne i pravilo, i to isključivo u situacijama kada ne postoji mogućnost uvođenja vršnjačke potpore ili se radi o potrebi za većim ukupnim brojem sati neposredne potpore negoli se ona može pružiti kroz vršnjačku potporu (5 sati tjedno), uz obveznu edukaciju, superviziju i evaluaciju rada asistenata studentima s invaliditetom. Uz to nikako ne treba zaboraviti da većina studenata s invaliditetom ostvaruje i pravo na osiguravanje usluge osobne asistencije⁴² putem natječaja Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, a preko civilnog sektora, pa bi i nju prema potrebi trebalo uvesti u akademsko okruženje.

SMJERNICE DJELOVANJA:

- uvesti obveznu edukaciju, superviziju i evaluaciju rada asistenata sa studentima s invaliditetom
- nuditi kolegij „Vršnjačka potpora studentima s invaliditetom“ na svim visokim učilištima, a edukaciju edukatora prepustiti stručnjacima sa sveučilišta u Zagrebu, Rijeci i Puli, koji su o tome educirani i iskusni u provođenju

Osiguravanje prostorne pristupačnosti

Prostorna pristupačnost visokih učilišta osnovni je preduvjet za pristup visokom obrazovanju studentima s motoričkim poremećajima. Rezultati jednog nedavno provedenog istraživanja pokazuju da su upravo studenti s motoričkim poremećajima, i to oni koji se kreću uz pomoć invalidskih kolica, najzadovoljniji sustavom potpore u odnosu na ostale skupine studenata s invaliditetom (Kiš-Glavaš, 2014.). To je zasigurno rezultat pozitivne percepcije studenata o znatnom unapređenju prostorne pristupačnosti općenito, pa tako i institucija visokog obrazovanja (Bačani i suradnici, 2015.).

Mnoge sastavnice sveučilišta u Zagrebu, Rijeci, Osijeku i Splitu poduzele su velike napore za osiguravanje prostorne pristupačnosti studentima s invaliditetom (izgradnja rampa, dizala, pokretnih traka, sanitarnih čvorova za studente s invaliditetom, taktilnih crta vođenja i oznaka na brajici). Na Sveučilištu u Zadru u potpunosti su uklonjene sve prostorne prepreke i osiguran je pristup za osobe s motoričkim oštećenjima u svim zgradama Sveučilišta⁴³. I brojna veleučilišta i visoke škole mnogo su učinili i čine kako bi osigurali dostupnost svih prostora osobama s invaliditetom.

U okviru Tempus projekta EduQuality izrađen je priručnik *Prostorna pristupačnost*⁴⁴ u čijem se prilogu nalazi Lista za utvrđivanje prostorne pristupačnosti koja nudi procjenu postojeće prostorne pristupačnosti i prijedloge prostornih rješenja.

⁴²<http://www.mdomsp.gov.hr/istaknute-teme/natjecaji-udruge-zaposljavanje-eu-fondovi/1696>

⁴³<http://www.unizd.hr/Default.aspx?alias=www.unizd.hr/studentisinvaliditetom&>

⁴⁴http://www.eduquality-hr.com/index.php?option=com_content&view=article&id=107&Itemid=48&lang=hr

SMJERNICE DJELOVANJA:

- nastaviti s unapređenjem prostorne pristupačnosti visokih učilišta

Osiguravanje prilagođenog prijevoza

Prilagođeni prijevoz velik je problem studentima s invaliditetom koji imaju teškoće u kretanju. Naime, javni gradski prijevoz uglavnom nije prilagođen, a tamo gdje jest (primjerice u Zagrebu), nije potpuno prilagođen pristup vozilima javnoga gradskog prijevoza. Zato neki studenti s invaliditetom koriste prilagođena kombi-vozila, no njih je uvijek premalo, posjeduju ih uglavnom udruge osoba s invaliditetom, a potreba za njima je velika. U Zagrebu takva vozila posjeduje i ZET (Zagrebački električni tramvaj) kao dio Zagrebačkog holdinga koji obavlja javni prijevoz. Na temelju [Pravilnika o obavljanju prijevoza osoba s invaliditetom](#)⁴⁵, prijevoz može koristiti isključivo osoba s invaliditetom koja se kreće u invalidskim kolicima i osoba s teškim motoričkim smetnjama. Studentima problem predstavlja zahtjev da redoviti korisnici (oni koji koriste prijevoz najmanje jednom mjesečno) termin i rutu vožnje naruče najkasnije dan ranije, a povremeni korisnici najmanje tri dana ranije. S obzirom na katkad promjenjiv raspored, „rupe“ između predavanja, neplanirane konzultacije i ostale studentske obveze, ovakav je način prijevoza za neke studente s invaliditetom suviše krut i nepraktičan te mnogo vremena provode čekajući prijevoz koji je rijetko moguće realizirati precizno, u točno traženo vrijeme, zbog poteškoća organizacije. Osim toga, sve do ljetnog semestra akademske godine 2015./2016. ova je usluga u Zagrebu bila manjkava i po tome što je pravo bilo ograničeno samo na studente s invaliditetom s prebivalištem u Gradu Zagrebu, dok se studenti koji dolaze iz drugih gradova, a imaju prijavljeno boravište u Gradu Zagrebu, nisu mogli njime koristiti. Stoga se neki studenti koriste uslugama Udruge za promicanje kvalitetnog obrazovanja mladih s invaliditetom „Zamisli“⁴⁶, koja za tu svrhu posjeduje dva prilagođena kombi-vozila te ima posebnu službu koja organizira prijevoz. Neke sastavnice izravno iz programskih ugovora financiraju ovaj prijevoz za svoje studente, a neke su prekinule takvu praksu zbog nezadovoljstva kvalitetom usluge i rješenje potražile na drugi način. Tako je, primjerice, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu sklopio ugovor o prilagođenom prijevozu s IBUS-om⁴⁷.

U Rijeci javni gradski prijevoz također nije prilagođen osobama s invaliditetom, međutim Komunalno društvo „Autotrolej“⁴⁸ u suradnji s odjelom gradske uprave Grada Rijeke za zdravstvo i socijalnu skrb organizira prijevoz za osobe s invaliditetom. No, tu uslugu prijevoza studenti ne mogu koristiti u svrhu odlaska na fakultet i za potrebe studija. Stoga je Ured za studente s invaliditetom Sveučilišnog savjetovanišnog centra sklopio Ugovor o financiranju prijevoza studenata s invaliditetom s Udrugom za mlade i studente s invaliditetom Primorsko-goranske županije „Znam“⁴⁹, koja posjeduje prilagođeno kombi-vozilo. No, i tu se pojavljuju problemi vezani uz striktni vremenski raspored vožnji te dotrajalost kombi-vozila. Ovu uslugu prijevoza za studente s invaliditetom sufinanciraju Grad Rijeka, Primorsko-goranska županija i Sveučilište u Rijeci.

U Osijeku se problem neprilagođenog javnog prijevoza pokušava riješiti i na razini lokalne zajednice, na temelju Pravilnika o obavljanju prijevoza osoba s invaliditetom, odnosno sporazuma sklopljenog između Grada Osijeka i Gradskog prijevoza putnika d.o.o.⁵⁰ Za osobe s invaliditetom osigurana su

⁴⁵ <http://web1.zagreb.hr/default.aspx?id=21329>

⁴⁶ www.zamisli.hr

⁴⁷ <http://www.ibus.hr/>

⁴⁸ <http://www.autotrolej.hr/default.asp?ru=125>

⁴⁹ www.udruga-znam.hr/pgz/

⁵⁰ <http://www.osijek.hr/index.php/cro/Povjerenstvo-za-OSI/Generalni-servis>

prilagođena kombi-vozila, no i ovdje je striktno propisano vrijeme vožnje studentima koji nemaju stalan raspored nastave često velik problem.

Grad Pula subvencionira cijenu gradskog prijevoza za osobe s invaliditetom prema Odluci o socijalnoj skrbi. Pulapromet d.o.o. za prijevoz putnika ima određen broj autobusa prilagođenih za ukrcaj i iskrcaj osoba s invaliditetom.

Sveučilište u Zadru potpisalo je ugovor sa Županijom, jedinicama lokalne samouprave i udrugama civilnog društva za pružanje usluga prijevoza osobama s invaliditetom.

U drugim sveučilišnim i veleučilišnim gradovima ne postoje ovakve inicijative na razini lokalne zajednice.

Ministarstvo znanosti i obrazovanja osigurava naknadu dijela troškova prijevoza za redovite studente s invaliditetom sveučilišnih i stručnih te poslijediplomskih studija prema Pravilniku o uvjetima i načinu ostvarivanja prava na novčanu potporu za podmirenje dijela troškova prijevoza za redovite studente s invaliditetom (NN 23/15). Jedan od kriterija za ostvarivanje ove naknade jest da student ima utvrđeni postotak tjelesnog oštećenja 60 % i veći.

Prema Odluci o visini iznosa novčane potpore za podmirenje dijela troškova prijevoza za redovite studente s invaliditetom za akademsku godinu 2015./2016. naknada iznosi 1000 kuna⁵¹, jednako kao i akademske godine 2014./2015. Unatoč tome, iznos je premalen s obzirom na uvećane troškove prijevoza studenata s invaliditetom koji se ne mogu koristiti javnim gradskim prijevozom. Naime, studenti koji ne uspiju osigurati prijevoz prilagođenim kombi-vozilom putem javnoga gradskog prijevoza ili udruge osoba s invaliditetom, često samostalno organiziraju prijevoz taksijem što zahtijeva povećane troškove. S druge pak strane, to se pravo osigurava svim studentima koji imaju utvrđen postotak tjelesnoga oštećenja 60 % i veći te se ne provjerava može li se student samostalno koristiti sredstvima javnoga gradskog prijevoza ili ne, pa ga ostvaruju i mnogi kojima nije potrebno za tu namjenu (studenti s oštećenjima sluha, vida, s tjelesnim oštećenjima koja ne utječu na mogućnost samostalnog kretanja, a koji imaju utvrđeno 60 % ili više tjelesnog oštećenja).

Kako očito postoji velik problem osiguravanja prilagođenog prijevoza za osobe s invaliditetom općenito, pa tako i studente s invaliditetom, postoji inicijativa da se sredstva MZO-a koja se trenutačno isplaćuju pojedinačno studentima s invaliditetom preusmjere izravno u financiranje prijevoza za sve one studente s invaliditetom kojima je to potrebno, tako da MZO putem javnog natječaja sklopi ugovor o prilagođenom prijevozu studenata tamo gdje je takav prijevoz potreban.

SMJERNICE DJELOVANJA:

- revidirati korisnike sredstava MZO-a namijenjenih prilagođenom prijevozu studenata s invaliditetom
- sredstva MZO-a namijenjena prilagođenom prijevozu studenata s invaliditetom preusmjeriti onim studentima koji se ne mogu samostalno koristiti javnim gradskim prijevozom, putem ugovora MZO-a i najboljeg ponuđača usluge na razini lokalne zajednice gdje postoji takva potreba

---

⁵¹ <https://mzo.hr/hr/rubrike/studentski-standard>

Osiguravanje prilagođenog smještaja

Temeljem Odluke tadašnjeg Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta o kriterijima za raspodjelu mjesta u studentskim domovima studentskih centara u Republici Hrvatskoj⁵² i na temelju Pravilnika o uvjetima i načinu ostvarivanja prava redovitih studenata na subvencionirano stanovanje u Republici Hrvatskoj⁵³, koju Ministarstvo donosi svake godine, studenti s invaliditetom od 1. do 5. kategorije invaliditeta (iznad 50 % tjelesnog oštećenja), uključujući i studente s invaliditetom na poslijediplomskome sveučilišnom studiju, imaju pravo na izravno dobivanje mjesta u studentskom domu. Studenti s invaliditetom od 6. do 10. kategorije invaliditeta (do 50 % tjelesnog oštećenja) ostvaruju dodatne bodove. No, Odlukom nisu definirani kriteriji gubitka prava na izravan smještaj ove skupine studenata, što može dovesti do nedostatka smještajnih kapaciteta za novoupisane studente s invaliditetom koji također ostvaruju ovo pravo.

Vezano za pitanje osiguravanja prilagođenog smještaja za studente s invaliditetom, svi su novoizgrađeni studentski domovi većim dijelom osigurali pristupačnost studentima s invaliditetom, ali stariji domovi, nažalost, nisu. Kao primjere dobre prakse među studentskim domovima treba istaknuti studentski dom „Cvjetno naselje“ u Zagrebu, novi studentski dom u Osijeku, studentski dom u Varaždinu i studentski dom u Zadru. Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu⁵⁴ ima ukupno 31 sobu prilagođenu studentima koji se kreću uz pomoć invalidskih kolica i šest soba prilagođenih studentima koji se otežano kreću, a slijepi studenti smješteni su u jednokrevetnim sobama. U tijeku je obnova studentskih domova te će se određen broj soba prilagoditi za studente koji se kreću uz pomoć kolica (u SD Cvjetno naselje će se uz postojećih 19 prilagođenih soba u prvom paviljonu prilagoditi još 19 soba u drugom paviljonu; u SD „Stjepan Radić“ će se, uz postojeće, također prilagoditi određeni broj soba) iz čega je moguće zaključiti da se kapaciteti prilagođenih soba povećavaju.

Na Sveučilištu u Rijeci, unutar kampusa, u tijeku je izgradnja novih smještajnih kapaciteta u okviru kojih se planira i određen broj soba potpuno prilagođenih studentima s invaliditetom. Uveljenje se očekuje u akademskoj godini 2016./2017.

Također, na Sveučilištu u Osijeku planira se izgradnja novoga krila studentskog doma, čime će se kapacitet sa sadašnjih sedam prostorno prilagođenih soba od ukupno 250 još povećavati. Osigurana su sredstva i za rekonstrukciju staroga Studentskog doma Ivana Gorana Kovačića, nakon čega će studentima s invaliditetom biti osigurane još četiri prilagođene jednokrevetne sobe.

U Puli je završena izgradnja studentskog doma koji je u akademskoj godini 2015./2016. prvi put primio studente. Dom je u potpunosti prilagođen osobama s invaliditetom. Broj soba koje su prilagođene studentima s invaliditetom je četiri (odnosno šest ležajeva), s pripadajućim sanitarnim čvorovima i kuhinjom.

U Studentskom domu na Sveučilištu u Zadru četiri sobe s ukupno osam ležajeva rezervirane su za studente s invaliditetom. U planu je izgradnja novog sveučilišnog kampusa i novog studentskog doma kojim će se povećati smještajni kapaciteti i za studente s invaliditetom.

Druga visoka učilišta tek trebaju započeti s rješavanjem ovoga problema.

Problem s kojim se studenti susreću izvan akademskog okruženja, vezano uz smještaj, jest nepostojanje sustavnog oblika pomoći u zadovoljavanju svakodnevnih životnih potreba studentima s težim tjelesnim

---

⁵² <http://www.sczg.unizg.hr/smjestaj/smjestaj/kriteriji-za-raspodjelu-mjesta/>

⁵³ https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/pravilnik_smjestaj_lipanj_2016.pdf

⁵⁴ www.sczg.hr

invaliditetom koji su smješteni u studentskom domu. Trenutačno se problem samo privremeno rješava na Sveučilištu u Zagrebu, koje od 2009. godine organizira i financira uslugu ispomoći studentima s invaliditetom koji su smješteni u studentskome domu. U okviru usluge angažirano je devet redovitih studenata koji studentima s invaliditetom pružaju pomoć u zadovoljavanju svakodnevnih životnih potreba (pomoć u održavanju higijene, hranjenju, kretanju, pospremanju, obavljanju administrativnih poslova i sl.) tijekom 24 sata, radom u smjenama, tijekom cijele godine. Sredstva za ovu namjenu osiguravaju se od vlastitih prihoda Sveučilišta, kao i od prihoda od participacija studenata u troškovima studija. Ovim se putem problem samo privremeno rješava na Sveučilištu u Zagrebu, no ne i na drugim hrvatskim visokim učilištima na kojima se studenti s invaliditetom također susreću s tim problemom.

Očito je da se ovdje radi o potrebi studenata s teškim i kompleksnim tjelesnim oštećenjima kojima je prijeko potrebna pomoć i njega druge osobe u obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti kako bi mogli realizirati svoje studijske obveze. Ovakve potrebe osoba s invaliditetom u Republici Hrvatskoj rješavaju se mjerama socijalne skrbi putem Zakona o socijalnoj skrbi (NN 33/12) ako su osobe smještene u svome domu, i to putem prava na uslugu pomoći i njege u kući. To pravo obuhvaća organiziranje prehrane, obavljanje kućnih poslova, održavanje osobne higijene i zadovoljavanje drugih svakodnevnih poslova, što je upravo ono što je sadržaj ispomoći studentima s invaliditetom koji su smješteni u studentskome domu. To što je ovim studentima s invaliditetom studentski dom privremeno boravište ne bi trebalo biti prepreka da ostvare to pravo, pa i unatoč tome što postupak prema Zakonu o socijalnoj skrbi (NN 33/12) provode centri za socijalnu skrb prema mjestu stanovanja (prebivališta) korisnika. Uz to, kako je u studentskim domovima na jednom mjestu smješteno više studenata s invaliditetom (upravo radi lakše organizacije pomoći u zadovoljavanju svakodnevnih životnih potreba studentima s težim tjelesnim invaliditetom, a ne s namjerom „getoizacije“ studenata s invaliditetom), postojeće 24-satno pružanje potpore može biti ekonomično zajedničko rješenje za veći broj studenata. Prema tome, opravdano je očekivati da bi ovu uslugu sustavno financijski trebalo rješavati Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku.

SMJERNICE DJELOVANJA:

- nastaviti s povećanjem smještajnih kapaciteta za studente s invaliditetom u studentskim domovima
- sredstva namijenjena pomoći u zadovoljavanju svakodnevnih životnih potreba studentima s težim tjelesnim invaliditetom osigurati putem Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku

Obveze studenata s invaliditetom

Rezultati kvalitativnog istraživanja pod nazivom „Percepcija visokoškolske nastave pristupačne studentima s invaliditetom“, u koje su bili uključeni mlađi sveučilišni nastavnici, pokazali su da nastavnici smatraju kako su prava studenata s invaliditetom zajamčena i sastavni su dio sustava visokog obrazovanja, kao i obveze koje svaki student ima kako bi ostvario očekivane i planirane ishode učenja pojedinog studijskog programa (Fajdetić i suradnici, 2013.). Pritom smatraju da je „iznimno važna uloga upravo samih studenata s invaliditetom na način da se studenti prije svega suoče s osobnim problemima, preuzmu odgovornost za sebe, da poduzmu potrebne korake, traže i osiguraju svoja prava te preuzimaju svoje studentske odgovornosti i izvršavaju obveze“ (Fajdetić i suradnici, 2013., str. 36). I istraživanje Urbanc i suradnika (2014.) upućuje na važnost odgovornosti samih studenata s invaliditetom i realnosti njihovih očekivanja kao preduvjeta uspješnog studiranja.

Istraživanje Bačani i suradnika (2015.) pokazuje kako studenti s invaliditetom naglašavaju odgovornost samih osoba s invaliditetom u borbi za vlastita prava i ravnopravni položaj u društvu, što je moguće postići aktivnim sudjelovanjem u društvenoj svakodnevnici.

Većina studenata s invaliditetom upravo je odgovorna, iako zbog hiperprodukcije i visoke dostupnosti najrazličitijih kompenzacijskih, katkad i potpuno nepotrebnih mjera prema načelu „svima sve“ (oslobađanje od nastave Tjelesne i zdravstvene kulture studenata s invaliditetom, doslovno hvatanje bilježaka s predavanja za studente koji sve nastavne materijale dobivaju unaprijed, snimanje predavanja za gluhe studente), dolazi do situacije da neki studenti s invaliditetom zapravo i nisu motivirani za studij, već studirajući i realizirajući studentska (s invaliditetom) prava nastoje riješiti neke svoje socijalne probleme (financijske, stambene, kulturalne i dr.). Tako rezultati istraživanja autorice Urbanc i suradnika (2014.) pokazuju da neke studente s invaliditetom slabija prilagođenost okoline u mjestu prebivališta motivira da upišu fakultet bez obzira na osobne sklonosti i motivaciju za studij općenito, kako bi u većem gradu imali mogućnost steći veću razinu samostalnosti (odlazak iz obitelji, samostalnije i slobodnije kretanje po gradu, organizirani prijevoz, manje socijalne kontrole, veća mogućnost samoodređenja općenito). Prema tumačenju ove skupine sudionika kvalitativnog istraživanja, u koje je bilo uključeno ukupno 20 studenata s invaliditetom sa sveučilišta u Zagrebu, Osijeku, Rijeci i Zadru, odlazak na studij za neke studente jedini je način da se „maknu“ od roditelja i iskuse samostalniji život, s obzirom na nedostupnost potpore u manjim mjestima.

Visoko obrazovanje nikako ne bi trebalo biti takav način rješavanja potreba mladih s invaliditetom, već je s tom svrhom potrebno poduzeti druge mjere i aktivnosti. Stoga, uz prava koja imaju i mjere koje moramo poduzeti kako bi ih uživali, svakako treba inzistirati i na ispunjavanju studentskih obveza ove skupine studenata.

SMJERNICE DJELOVANJA:

- pri realizaciji mjera pozitivne diskriminacije studenata s invaliditetom treba uključiti kriterij uspješnosti studenata

REALIZACIJA MJERA

Aktivnosti za realizaciju mjera za unapređenje sustava potpore studentima s invaliditetom u nadležnosti Nacionalne skupine za unapređenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja proizlaze iz prezentirane analize stanja, a navedene su prema Preporukama za osiguravanje minimalnih standarda koje su sastavni dio dokumenta Osiguravanje minimalnih standarda pristupačnosti visokog obrazovanja studentima s invaliditetom u Republici Hrvatskoj (2012.). Aktivnosti su navedene u obliku liste za samoprocjenu razvijenosti sustava potpore studentima s invaliditetom na visokim učilištima, a uz svaku aktivnost, u zagradi, navedeni su i nositelji aktivnosti.

Mjera 6.4.2. Prijavne i upisne procedure na visokim učilištima prilagoditi osobama s invaliditetom. Sve potrebne informacije o upisu na visoka učilišta trebaju biti jednako dostupne osobama s invaliditetom.

- Informacije o visokom učilištu, studijskim programima i uvjetima studiranja objavljene su na internetskim stranicama visokog učilišta, uključujući i informacije o prostornoj pristupačnosti, dostupnim oblicima potpore i pravima studenata s invaliditetom, poput prava na prednost pri upisu na studij, na individualizirano prilagođen način polaganja dodatnih provjera znanja, vještina i sposobnosti, prilagodbe u nastavi i prilagođene provjere stečenih kompetencija, vršnjačku potporu, prilagođeni smještaj i prijevoz, stipendije i subvencioniranje troškova studija i drugo, kao i kontakt odgovornih službi i osoba (visoka učilišta, studentski centri, studentski domovi).

- E-sadržaji na službenim stranicama visokog učilišta pristupačni su studentima s invaliditetom. Pritom su korištene smjernice o pristupačnosti e-informacija od strane World Wide Web Consortiuma – W3C⁵⁵ (visoka učilišta putem institucionalnih službi i stručna tijela za potporu studentima s invaliditetom, sastavnice visokih učilišta, CARNet, Centar za e-učenje SRCE).
- Osoblje zaduženo za uređivanje internetskih stranica visokih učilišta educirano je o pravilima e-pristupačnosti (CARNet, Centar za e-učenje SRCE).
- Prijavni, upisni i drugi obrasci namijenjeni studentima oblikovani su prema preporukama građe lagane za čitanje⁵⁶ i dostupni u elektroničkom obliku (visoka učilišta, studentski centri, studentski domovi).
- Suradnjom sa službama namijenjenim studentima s invaliditetom kandidati s invaliditetom dodatno su informirani i savjetovani o izboru studija (institucionalne službe i stručna tijela za potporu studentima s invaliditetom, visoka učilišta putem koordinatora za studente s invaliditetom, voditelja studijskih programa i prodekana za nastavu).
- Kandidati s invaliditetom koji imaju pravo prednosti pri upisu i upis izvan kvote imaju preporuku institucionalne službe potpore studentima s invaliditetom matičnog visokog učilišta.
- Osigurano je sustavno provođenje individualizirano prilagođenog načina polaganja dodatnih provjera znanja, vještina i sposobnosti na visokom učilištu (osiguravanjem produljenog vremena rješavanja pismenih zadataka, provođenje usmenih umjesto pismenih provjera znanja i suprotno, uvećani tisak i sl.), ovisno o vrsti oštećenja, bolesti, poremećaja ili teškoće (institucionalne službe i stručna tijela za potporu studentima s invaliditetom, sastavnice visokih učilišta).

Mjera 6.4.3. Izvođenje nastave i provjeru znanja, vještina i sposobnosti prilagoditi studentima s invaliditetom i omogućiti im da na pravedan način dokažu postizanje definiranih ishoda učenja. U tom smislu provesti edukaciju nastavnika.

- Nastavno, stručno i administrativno osoblje visokog učilišta dodatno je educirano u području rada i pružanja potpore studentima s invaliditetom (visoka učilišta putem institucionalnih službi i stručna tijela za potporu studentima s invaliditetom, uredi za osiguravanje kvalitete u visokom obrazovanju).
- Uvedena je obveza pravodobnog informiranja nastavnika o upisu studenta s invaliditetom na njihov predmet kako bi se na vrijeme mogli pripremiti za realizaciju prilagodbi u nastavi.
- Nastavni materijali dostupni su studentima prije početka semestra, a rokovi za objavu ugrađeni su u pravilnik o studiranju (visoka učilišta).
- Osigurano je audiosnimanje predavanja ako postoji potreba, uz suglasnost nastavnika (visoka učilišta).
- Osigurana je dostupnost različitih oblika e-učenja i digitalnih repozitorija nastavnih materijala (visoka učilišta).
- Osigurana je prisutnost osobnog asistenta u nekim oblicima nastave (laboratorijska nastava – rukovanje kemikalijama ili elektroničkim uređajima) i vršnjačka potpora (MDOMSP, visoka učilišta).
- Osigurani su alternativni sadržaji za određene oblike nastave (npr. terensku nastavu) (visoka učilišta).
- Osigurana je uporaba računala u nastavi i daktilografa, kao i prevoditelja znakovnog jezika odnosno komunikacijskog posrednika, kada je potrebno i opravdano (visoka učilišta, udruge).
- Prema članku 86. Zakona o autorskim i drugim srodnim pravima (NN 79/97, 167/03) osigurana je digitalizirana nastavna literatura ili drugi prihvatljivi formati literature koja je dostupna studentima s oštećenjima vida i studentima koji imaju teškoće pri čitanju (drugi prihvatljivi

⁵⁵ World Wide Web Consortium – <http://www.w3.org>

⁵⁶ <http://www.hkdrustvo.hr/hkdnovosti/clanak/380>

formati literature uključuju zvučne knjige, knjige lagane za čitanje, zvučne novine i zvučnu periodičku građu, video/DVD knjige s titlovima i/ili znakovnim jezikom, knjige na brajici i knjige uvećanog tiska) (visoka učilišta putem institucionalnih služba i stručnih tijela za potporu studentima s invaliditetom, sastavnice visokih učilišta, voditelji knjižnica, CARNet, Centar za e-učenje SRCE⁵⁷).

- Visoko učilište sa studentom s invaliditetom potpisuje ugovor o individualnom korištenju audiosnimki predavanja i/ili digitaliziranih kopija nastavne literature s jasnom odgovornošću studenta i propisanim sankcijama ako neovlašteno distribuira spomenuti materijal (visoka učilišta).
- Visoka učilišta putem institucionalnih službi odnosno stručnoga tijela za potporu studentima s invaliditetom osigurala su Preporuke za individualizirano prilagođen način praćenja nastave i polaganja ispita (dokumentaciju kao dokaz o postojanju potrebe za prilagodbama studenta s invaliditetom dostavlja osobno ili skenirano *e-mailom* Uredu za studente s invaliditetom ili odgovornoj osobi na razini visokog učilišta, koja potom preporuku u pisanoj formi upućuje studentu, prodekanu za nastavu i koordinatoru za studente s invaliditetom. Student preporuku aktivira prema potrebi, osobno se obraćajući svakom pojedinom nastavniku, a u dogovoru s prodekanom i koordinatorom) (visoka učilišta putem institucionalnih službi i stručna tijela za potporu studentima s invaliditetom)
- Osigurano je sustavno provođenje individualizirano prilagođenog načina polaganja ispita (primjerice, osiguravanje produljenog vremena rješavanja pismenih zadataka, provođenje usmenih umjesto pismenih provjera znanja i suprotno, omogućivanje uporabe računala, brajice ili uvećanog tiska na pismenim ispitima) (sastavnice visokih učilišta, nastavnici, institucionalne službe potpore za studente s invaliditetom)

Mjera 6.4.5. Osigurati rad institucionalnih službi i stručnih tijela za potporu studentima s invaliditetom.

- Osiguran je odgovarajući oblik institucionalne potpore studentima s invaliditetom u obliku službe/ureda/odgovorne osobe na visokom učilištu, u skladu s potrebama i specifičnostima pojedine ustanove (visoka učilišta i njihove sastavnice uz potporu MZO).
- Osigurani su adekvatni resursi (posebno ljudski resursi) i uvjeti za rad službe/ureda/odgovorne osobe za studente s invaliditetom pri visokom učilištu kako bi se osigurala dostupnost djelatnika službi u slučaju nejasnoće/dodatnih pitanja te redovito i pravodobno informiranje studenata s invaliditetom i provođenje aktivnosti u okviru sustava potpore za studente s invaliditetom (MZO, visoka učilišta).
- Imenovani su, educirani i supervizirani koordinatori ili povjerenici te predstavnici studenata zaduženi za implementaciju, realizaciju i evaluaciju sustava potpore studentima s invaliditetom na razini fakulteta/akademije, odjela i odsjeka i pozitivno se vrednuje njihov rad (visoka učilišta i njihove sastavnice).
- Ustrojeno je savjetovalište za studente na visokom učilištu (psihološko, karijerno, razvoj akademskih i životnih vještina i slično), dostupno i prilagođeno potrebama studenata s invaliditetom (MZO, visoka učilišta).
- Svaki semestar nudi se kolegij „Vršnjačka potpora studentima s invaliditetom“ (visoka učilišta).

---

⁵⁷ <http://www.srce.unizg.hr/vijest/prilagodbazustavazaeucenje-merlin-prema-smjericama-pristupacnosti-738/>

ZAKLJUČNO

Kako je već navedeno, zadatak Nacionalne skupine za unapređenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja bio je izraditi naputke za realizaciju triju navedenih mjera Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije (NN 124/14), što je i realizirano u obliku liste za samoprocjenu razvijenosti sustava potpore studentima s invaliditetom na visokim učilištima. To bi trebali biti minimalni standardi u području prijavnih i upisnih procedura za kandidate s invaliditetom, prilagodbe izvođenja nastave i provjere znanja, vještina i sposobnosti, kao i osnivanja i rada institucionalnih službi i stručnih tijela za potporu studentima s invaliditetom, a visoka bi učilišta trebala o tome izvještavati Ministarstvo znanosti i obrazovanja i/ili neku drugu relevantnu instituciju svake akademske godine. Spomenuto bi svakako trebalo biti jedan od nezaobilaznih kriterija za vrednovanje visokih učilišta odnosno neizostavni kriterij akreditacijskog i reakreditacijskog postupka.

Ipak, ove mjere neće biti moguće u potpunosti kvalitetno realizirati bez uvođenja drugih mjera, poput edukacije nastavnika osnovnih i srednjih škola za rad s djecom s teškoćama u razvoju kao preduvjeta adekvatne pripreme ovih učenika za nastavak obrazovanja na visokoškolskoj razini, ali i kreiranja i provedbe tranzicijskih programa za osobe s invaliditetom u razdoblju od završetka studija do zaposlenja te onih mjera koje su, u obliku smjernica, predstavljene u prvom dijelu ovoga dokumenta. Tu se prije svega misli na intenzivnije informiranje javnosti, posebice učenika s teškoćama u razvoju, o pravima i sustavu prilagodbe studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju, sustavno prikupljanje podataka o studentima s invaliditetom koji primaju oblike potpore u visokom obrazovanju, sustavno provođenje evaluacije potpore od strane studenata s invaliditetom, nastavnika te stručnog i administrativnog osoblja na visokim učilištima, proširenje definicije studenata s invaliditetom koji mogu ostvariti specifična prava u sustavu visokog obrazovanja, ustrajavanja na primjeni kompenzacijskih mjera, a tek u iznimnim slučajevima posezanjem za mjerama stavljanja studenata s invaliditetom u povoljniji položaj, vođenje računa o tome da kompenzacijske mjere trebaju voditi k većoj samostalnosti studenata s invaliditetom, a ne k njihovoj većoj ovisnosti, uključivanje kriterija uspješnosti studenata pri realizaciji mjera pozitivne diskriminacije, ograničavanje prava studenata s invaliditetom na prednost pri upisu na studij, odnosno izravan upis izvan upisne kvote na maksimalno 20 % manje stečenih ukupnih bodova za upis u odnosu na najniže rangiranog kandidata na listi koji je stekao pravo redovitog upisa te na maksimalno 15 % upisanih kandidata s invaliditetom izvan kvote, analiziranje korisnosti utrošenih sredstava iz tzv. programskih ugovora vezano uz olakšanje pristupa studiju studentima s invaliditetom, za stipendiranje studenata s invaliditetom uz kriterij određenog postotka tjelesnog oštećenja odnosno postojanje invaliditeta, oštećenja, poremećaja ili teškoće uvesti i dodatni kriterij uspješnosti, centralizirati natječaje za stipendiranje studenata s invaliditetom iz javnih izvora, revidirati korisnike sredstava MZO-a namijenjenih prilagođenom prijevozu studenata s invaliditetom, sredstva MZO-a namijenjena prilagođenom prijevozu studenata s invaliditetom preusmjeriti onim studentima koji se ne mogu samostalno koristiti javnim gradskim prijevozom, sredstva namijenjena pomoći u zadovoljavanju svakodnevnih životnih potreba studentima s težim tjelesnim invaliditetom osigurati putem Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku i uvrstiti angažman koordinatora, povjerenika i drugih osoba koje pružaju potporu studentima s invaliditetom kao jedan od kriterija za napredovanje u nastavna zvanja.

Uspješna realizacija ovih mjera stoga ovisi o snažnoj međuresornoj suradnji čitavog niza institucija koje neposredno ili posredno mogu utjecati na izjednačavanje mogućnosti studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj.

Izvori

- Bačani, R., Čivrag, T., Vukašinec, M., 2015.: Diskriminacija osoba s invaliditetom u visokom obrazovanju, neobjavljeni rad, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
- Barić, A., Đuričić, R., Jakir, A., Petković, M., Španić, D., Udiljak Bugarinovski Z., Zubak, M., 2012.: Pristup informacijama i uslugama, priručnik za nastavno, administrativno i stručno osoblje sveučilišta, Sveučilište u Zagrebu
- Doolan, K., Košutić, I., Barada, V., 2015.: Instrukcijski poticaji i prepreke za uspjeh u studiju: perspektiva studenata/ica (Izješće o nalazima istraživanja), Institut za razvoj obrazovanja, Zagreb.
- EUROSTUDENT, 2014., Socijalni i ekonomski uvjeti studentskog života u Hrvatskoj, Nacionalno izvješće istraživanja EUROSTUDENT V za Hrvatsku za 2014.
- Fajdetić, A. Kiš-Glavaš, L., Lisak, N., 2013.: Percepcija visokoškolske nastave pristupačne studentima s invaliditetom, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 49 (2), 28-41.
- Ferić Šlehan, M., Kranželić, V., Kiš-Glavaš, L., 2013.: Vršnjačka potpora studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju: Iskustva studenata (Peer support to students with disabilities in higher education: Students experience) Knjiga rezimea, VII. međunarodni naučni skup „Specijalna edukacija i rehabilitacija danas“ Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 27. – 29. 9., str. 149-150.
- Franjkić, L., Kiš-Glavaš, L., Novak Žižić, V., 2014.: Percepcija mogućnosti studenata s invaliditetom da udovolje zahtjevima studijskih programa, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 50 (1), 70-80.
- Kiš-Glavaš, L., 2014.: Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti studenata s invaliditetom u visokoškolskom obrazovanju – kvantitativno istraživanje, U: Uzun, T. (ur.): Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju i studenata s invaliditetom u obrazovnom procesu, Izvješće o istraživanju, Hrvatski savez gluhoslijepih osoba Dodir, ISBN: 078-953-7645-02-1.
- Kiš-Glavaš, L., 2012.: Studenti s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja u Republici Hrvatskoj, u: Opće smjernice (Kiš-Glavaš, L. ur.), priručnik za nastavno, administrativno i stručno osoblje sveučilišta, Sveučilište u Zagrebu, str. 35- 69.
- Kiš-Glavaš, L., 2012a.: Univerzalni dizajn za učenje i akademski standardi, u: Izvođenje nastave i ishodi učenja (Vulić-Prtorić, A., Kranželić, V., Fajdetić, A. ur.), priručnik za nastavno, administrativno i stručno osoblje sveučilišta, Sveučilište u Zagrebu.
- Milić Babić, M., Dowling, M., 2015.: Social support, the presence of barriers and ideas for the future from students with disabilities in higher education system in Croatia, Disability & Society, vol. 30, br. 4, str. 614-629., <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09687599.2015.1037949>
- Minimalni standardi pristupačnosti za osobe s invaliditetom na sveučilištima članicama UNICA-e, 2008., <http://www.unizg.hr/uredssi/index.php/lang-hr/dokumenti>.
- Nacionalna strategija izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom od 2007. do 2015. godine, Narodne novine br. 63, 2007.
- Osiguravanje minimalnih standarda pristupačnosti visokog obrazovanja studentima s invaliditetom u Republici Hrvatskoj, 2012., <http://www.unizg.hr/uredssi/index.php/lang-hr/dokumenti>
- Pravilnik o organizaciji i djelovanju Ureda za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu, <http://www.unizg.hr/uredssi/index.php/lang-hr/dokumenti>
- Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja prava na novčanu potporu za podmirenje dijela troškova prijevoza za redovite studente s invaliditetom, Narodne novine br. 23, 2015.
- Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja prava redovitih studenata na subvencionirano stanovanje u Republici Hrvatskoj, https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/pravilnik_smjestaj_lipanj_2016.pdf.

Prijedlog smjernica za razvoj sustava podrške studentima, 2015. Sveučilište u Zagrebu (StuDiSupport), <http://www.ssc.uniri.hr/hr/sveucilisni-savjetovalisni-centar/projekti-i-suradnje/ipa-projekt-studisupport.html>

Radni program Nacionalne skupine za unapređenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja, https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/nacionalna_skupina_radni_program_javno-lektor.pdf

Smjernice postupanja za studente sa psihičkim smetnjama i kroničnim bolestima u okviru akademskog okruženja, 2015. Sveučilište u Zagrebu (StuDiSupport), <http://www.ssc.uniri.hr/hr/sveucilisni-savjetovalisni-centar/projekti-i-suradnje/ipa-projekt-studisupport.html>

Smjernice za izjednačavanje mogućnosti studiranja osoba s disleksijom, <http://www.unizg.hr/uredssi/index.php/lang-hr/dokumenti>

Smjernice za osiguravanje pristupačnosti nastavnih materijala koji se postavljaju u sustav za e-učenje, <http://www.srce.unizg.hr/vijest/prilagodba-sustava-za-e-ucenje-merlin-prema-smjernicama-pristupacnosti-738/>

Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije, Narodne novine br. 124, 2014.

Strategija razvoja podrške studentima Sveučilišta u Zagrebu od 2013. do 2025. godine, 2014., <http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/dokumenti-i-javnost-informacija/dokumenti-sveucilista/strateski-dokumenti/>

Slonjšak, A., 2014.: Pravni okvir za uključivanje osoba s invaliditetom u visoko obrazovanje, JAHR - European Journal of Bioethics, vol. 5, br. 9, str. 17-22., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=10493

Ujedinjeni narodi, 2006.: Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, Fakultativni protokol uz konvenciju, Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za osobe s invaliditetom i Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Zagreb (www.mobms.hr/news.aspx?newsID=797&pageID=33-32k).

Urbanc, K., Laklija, M., Milić Babić, M., Branica, V., 2014.: Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti studenata s invaliditetom u visokoškolskom obrazovanju – kvalitativno istraživanje, U: Uzun, T. (ur.): Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju i studenata s invaliditetom u obrazovnom procesu, Izvješće o istraživanju, Hrvatski savez gluhoslijepih osoba Dodir, ISBN: 078-953-7645-02-1., <https://www.dropbox.com/s/mqyuntrm4q0b9fu/Research%20report.pdf?dl=0>

Ustav Republike Hrvatske, pročišćeni tekst, <http://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>

Zakon o autorskim i drugim srodnim pravima, Narodne novine br. 79, 1997. i 167, 2003.

Zakon o Hrvatskom registru o osobama s invaliditetom, Narodne novine br. 64, 2001.

Zakon o hrvatskom znakovnom jeziku i ostalim sustavima komunikacije gluhih i gluhoslijepih osoba u Republici Hrvatskoj, Narodne novine br. 82, 2015.

Zakon o jedinstvenom tijelu vještačenja, Narodne novine br. 85, 2014. i 95, 2015.

Zakon o pravu na pristup informacijama, Narodne novine br. 172, 2003.

Zakon o socijalnoj skrbi, Narodne novine br. 33, 2012.

Zakon o suzbijanju diskriminacije, Narodne novine br. 85, 2008.

Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, Narodne novine br. 123, 2003.; 198, 2003.; 105, 2004.; 174, 2004.; 46, 2007.; 63, 2011.; 94, 2013. i 139, 2013.